

The Atmanand Prakash. REGISTERED No. B. 431

श्रीमद्विजयानन्दसूरिसद्गुरुभ्यो नमः

श्री

आत्मानन्द प्रकाश.

सेव्यः सदा सद्गुरु कल्पवृक्षः

श्रीमत् सम्यक्त्वरत्नं जिनमतललितं ज्ञानरत्नं गरिष्ठं
शुद्धं सद्भूतत्नं भविजनमुखदं सारसंवेगरत्नम् ।
सद्भावाध्यात्मरत्नं गुणगणखचितं तत्त्वसद्बोधरत्नं
आत्मानन्दप्रकाशो दधिपरिमयनात् वाचकाः प्राप्नुवन्ति ॥१॥

पु. १४. } वीर संवत् २४४३ आषाढ. आत्म सं. २२. } अंक १२ मो.

प्रकाशक-श्री जैन आत्मानन्द सभा-भावनगर

विषयानुक्रमिका.

नं०	विषय.	पृष्ठ.	नं०	विषय.	पृष्ठ.
१	अनुभूति रक्षा....	२६३	६	सङ्गता प्राप्त करवाना स.	
२	जैन ऐतिहासिक साहित्य.	२६४	७	वैतम मार्ग.	३२७
३	आसक्ति रहित धर्म.	२६६	८	वर्तमान समाचार.	३३२
४	छन्द सौध.	३१२	९	अन्यादलोचना अने अन्य	
५	धर्मोपनिषद्.	३२१	१०	स्वीकार	३३२

वार्षिक भूद्वय इ. १) ६ पात्र अर्थ आना ४.

आनन्द प्रीतिग प्रेसभा शाह गुलाबचन्द लखुबापये अयु-भावनगर.

આ સભાના વાર્ષિક સભાસદોને વિનંતિ.

આપ સવેને વિદિત છે કે આ સભાને ૨૧ મું વર્ષ પૂર્ણ થઈ બાવીસમા વરસમાં પ્રવેશ થયેલ છે. ગયા વર્ષનું વાર્ષિક લવાજમ વસુલ કરવા ધારા મુજબ ભેટની શુક્ર શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ વી. પી. થી આવણ શુદ્ધ ૫ થી મોકલવામાં આવશે તો તે સ્વીકારી લઈ આ વર્ષનું અથવા વધારે ચડેલું જે લવાજમ હોય તે મહેરબાની કરી આપવા તસ્દી લેવી. આ શહેરના સભાસદોને હાથોહાથ શુક્ર આપવામાં આવશે, અને બહાર ગામના સભાસદ બંધુઓને દર વર્ષ મુજબ તે ભેટની શુક્ર ચડેલી શીના લેણા પુરતા લવાજમ સાથેના વી. પી. મોકલવામાં આવશે, જેથી દરેક સભાસદોએ મહેરબાની કરી સ્વીકારી લેવું.

તા. કં.—ખાસ જણાવવા વિનંતિ કે આ વર્ષે આ સભાના દરેક વાર્ષિક મેમ્બરોને ઉપર લખેલી ભેટની શુક્ર સાથે શ્રી કુમારપાળ ચરિત્ર ઇતિહાસિક ગ્રંથ પણ સાથે (જે શુક્ર) ભેટ આપવાની છે તે વિદિત થાય.

જલદી મંગાવો.

સંસ્કૃતના અભ્યાસીઓને એક ઉમદા તક

૧ શ્રી ગાંગેય ભંગ પ્રકરણ. ૨ મૃગાંક ચરિત્ર.

ઉપરના બંને સંસ્કૃત ગ્રંથો ઉચ્ચ એન્ટ્રીક ક્લેસના ઉપર નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં સુંદર શાસ્ત્રી ટાઈપમાં છપાઈ હાલમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. સંસ્કૃત અભ્યાસીઓને ખાસ ઉપયોગી હોવાથી તેનો સર્વ લાભ લઈ શકે તે હેતુથી કિંમત પ્રથમ ગ્રંથની રૂ. ૦-૨-૬ તથા બીજા ગ્રંથની રૂ. ૦-૧-૬ માત્ર નામની સાધારણ જ રાખેલી છે. પોસ્ટેજ બુદ્ધ. શ્રી જૈન આત્મવીર સભાએ પ્રસિદ્ધ કરેલ છે.

શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા—ભાવનગર.

સંસ્કૃતના અભ્યાસી મુનિમહારાજોને વિનંતિ.

શ્રી આદ્યવિધિ મોટી ટીકા. શ્રીમાન રત્નપ્રભસૂરિ કૃત તથા શ્રી બૃહત્ સંઘયણી શ્રી જિનભદ્રગણિ કૃત શ્રીમલયગિરિસૂરિ કૃત ટીકા સહિત (આ બંને ગ્રંથો) મુનિમહારાજ તથા જ્ઞાન ભંડારોને ભેટ આપવા માટે છપાઈ તૈયાર થયા છે જે થોડી મુદતમાં બહાર પડશે.

શ્રી કુવલયમાલા કથા.

(સંસ્કૃત ગ્રંથ.)

આ ગ્રંથના પ્રણેતા શ્રીમાન રત્નપ્રભસૂરિ છે. આ ગ્રંથ કથાનુયોગનો ધણો જ રસિક છે. બહુજ રસિક ચરિત્રોનું વર્ણન આ ગ્રંથમાં આપવામાં આવેલું છે. કપાયો પ્રાણીને સંસારમાં કેવી રીતે રખડાવે છે તેનું અદ્ભૂત ચિત્ર આપવામાં આવેલું છે. એક વાર શરૂ કર્યા પછી પૂર્ણ કર્યા સિવાય હાથમાંથી આ ગ્રંથ છોડવાનું મન થતું નથી, સાથે સુંદર બોધ પણ આપેલો છે. એકંદર રીતે ઉત્તમ પંક્તિનો ગ્રંથ છે. અને તે સરલ સંસ્કૃત ભાષામાં હોવાથી કાલેજ, પાઠશાળામાં કે ઘેર બેઠા અભ્યાસ કરતા સંસ્કૃતના અભ્યાસીઓ-વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ માટે ખાસ ઉપયોગી છે. ઉચ્ચ એન્ટ્રીક પ્રેપર ઉપર નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં છપાવી સુંદર બાંધકામથી અલંકૃત કરવામાં આવેલ છે, કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ બુદ્ધ.

श्री आत्मानन्द प्रकाश.

(पुस्तक १४ भुं.)

पुस्तक १४ भुं. वीर सं. २४४२-४३. आत्म सं. २१-२२. अंक १२ भा.

सेव्यः सदा सद्गुरुकल्पवृक्षः ।

श्रीमत् सम्यक्त्वरत्नं जिनमतललितं ज्ञानरत्नं गरिष्ठं
शुद्धसद्वृत्तरत्नं भविजनसुखदं सारसंवेगरत्नम् ।
सद्भावाध्यात्मरत्नं गुणगणखचितं तत्त्वसद्बोधरत्नं
आत्मानन्दप्रकाशो दधिपरिमथनात् वाचकाः प्राप्नुवन्ति ॥१॥

प्रगटकर्ता,

श्री जैन आत्मानन्द सभा—
भावनगर.

वीर संवत् २४४२-४३. आत्म संवत् २१-२२. विक्रम संवत् १९७२-७३

वार्षिक मूल्य रु. १-०-०. (पोस्टेज आर आना).

વાર્ષિક અનુક્રમાવૃત્તિ.

નંબર.	વિષયો.	પૃષ્ઠાંક.
૧	વર્ષારંભે માંગલ્ય સ્તુતિ. (પદ)	૧
૨	ચુરસ્તુતિ. (પદ)	૨-૧૦૭-૧૧૪-૧૭૬-૨૫૫
૩	આત્માનંદ પ્રકાશના ગ્રાહકોને આશિર્વાચન. (પદ)	૨
૪	અભિનવ વર્ષના ઉદ્ગારો.	૨
૫	ચૈત્યપરિપાટી.....	૬
૬	નુતન વર્ષની ભાવનાઓ.....	૧૬
૭	કર્મ મિમાંસા.	૨૦-૪૩-૫૬-૮૧-૧૧૫
૮	સ્વીકાર અને સમાલોચના	૩૦-૧૩૦-૧૫૪-૨૦૦-૩૩૨
૯	શ્રીમદ્ વિજયાનંદ સૂરીશ્વરજી મહારાજના પરિવાર મંડળના મહારાજશ્રીનો ચાતુર્માસ.	૩૦
૧૦	ક્ષમાયાચના. (પદ)	૩૧
૧૧	શ્રી હિરવિજયસૂરિ સ્વાધ્યાય (પદ)	૩૨
૧૨	જૈન ઐતિહાસિક સાહિત્ય.	૩૩-૭૨-૯૩-૧૨૩-૧૪૩-૧૫૬ ૧૮૦-૨૧૫-૨૫૭-૨૬૪
૧૩	જૈન દ્રષ્ટિએ શરીરસ્વરૂપ.	૩૮-૭૫
૧૪	વર્તમાન સમાચાર. ૫૩-૭૮-૧૨૬-૧૫૩-૧૭૫-૧૯૮-૨૫૧-૨૬૨-૩૩૨	
૧૫	પ્રભુસ્તુતિ. (પદ) ૫૫-૭૬-૧૦૭-૧૩૧-૧૮૦-૨૦૩-૨૩૨-૨૫૫	
૧૬	આત્મહિતૈષી જીવને આત્મકલ્યાણ સાધવા શિખામણ.	૭૧
૧૭	અર્ચાપત્ર.	૭૭
૧૮	નવીન વર્ષારંભે આર્શિવચન. (પદ)	૮૦
૧૯	ચાત્રિકોને અગત્યની સૂચના.	૧૦૧
૨૦	ગરીબ અને સાધારણ વર્ગના જૈનોને માટે મુખ્યમંત્રી સસ્તા ભાડાની ચાલીની જરૂર.	૧૦૫
૨૧	વિચારનું સામર્થ્ય.	૧૦૮
૨૨	વિજ્ઞાપિ ત્રિવેણી ગ્રંથ સંબંધી અભિપ્રાયો.	૧૨૬
૨૩	સાભાર સ્વીકાર.	૧૩૦-૧૭૮
૨૪	સંસાર ચિત્ર. (પદ)	૧૩૨

૨૫	ચારિત્રગદ્ગન.	....	....	....	....	૧૩૨-૧૫૬-૧૮૪
૨૬	લક્ષ્મીનો ઉપયોગ કેમ કરવો જોઈએ.	....	....	....	....	૧૪૧
૨૭	લબ્ધ ને સાવધાન કરનારું દિવ્ય શાસ્ત્ર સંબોધન.	....	....	....	....	૧૫૦
૨૮	ધર્મ પ્રસંશા. (પદ)	....	....	....	....	૧૫૫
૨૯	અનિત્યતા દિગ્દર્શન. (પદ)	....	....	....	....	૧૬૪
૩૦	આમરણ ગામમાં થયેલ પ્રાંતિક કોન્ફરન્સ તથા મુનિરાજશ્રી લલીતવિજયજીનું ભાષણ.	....	....	....	....	૧૬૫
૩૧	જૈન આચાર વ્યવહાર શુદ્ધિનાં પ્રાચીન દ્રષ્ટાંતો;	....	....	....	....	૧૬૭
૩૨	શુદ્ધ દેવ, શુદ્ધ, ધર્મ પ્રત્યે કેવો પ્રેમ હોવો જોઈએ? ૧૭૩-૧૬૩-૨૨૬-૨૩૪	....	....	....	....	૧૭૬
૩૩	શ્રી ભાવના સ્તુતિ. (પદ)	....	....	....	....	૧૮૬
૩૪	વર્તમાન કાળે સમાજ સેવાની આવશ્યકતા.....	....	....	....	....	૧૮૮
૩૫	ભાવનગરમાં થયેલ બહુવા યોગ્ય દિક્ષા મહોત્સવ અને તેનું કરવું જોઈતું અનુકરણ.	....	....	....	....	૨૦૨
૩૬	મુંબઈ ઇલાકાની જૈન વસ્તીનું આવતું મરણ પ્રમાણ અને જૈન કોમના નેતાની ફરજ.	....	....	....	....	૨૦૪
૩૭	પ્રબોધક પદ.	....	....	....	....	૨૦૪
૩૮	મૃત્યુ.	....	....	....	....	૨૨૦-૩૨૧
૩૯	ધર્મશાધન,	....	....	....	....	૨૨૫
૪૦	યોગ સ્વરૂપ. (પદ)	....	....	....	....	૨૨૮
૪૧	એક આર્યસમાજકા મૃષાવાદ.	....	....	....	....	૨૩૧
૪૨	અધ્યાત્મપદ.....	....	....	....	....	૨૩૩
૪૩	મહાવીર જ્યંતિ ઉજવવી એટલે શું !	....	....	....	....	૨૩૫-૨૬૬
૪૪	મનોદ્રવ્ય તેનું સ્વરૂપ અને કાર્ય.....	....	....	....	....	૨૪૪
૪૫	મુનિ મહારાજશ્રી વલ્લભવિજયજીએ મહાવીર જ્યંતિ પ્રસંગે આપેલું ભાષણ.	....	....	....	....	૨૪૬
૪૬	ભગવંત શ્રીમહાવીરની આજ્ઞાઓ.....	....	....	....	....	૨૫૦
૪૭	સુખ પામવાનો સરળ માર્ગ કેળવણીને ઉત્તેજન.	....	....	....	....	૨૫૩
૪૮	જૈન વિદ્યાર્થીઓને ખબર.	....	....	....	....	૨૫૬
૪૯	શ્રીમદ્ વિજયાનંદ સૂરિની જ્યંતિ પ્રસંગે ગવાયેલું પદ.	....	....	....	....	૨૬૩
૫૦	માનસિક મિત્રો અને શત્રુઓ.	....	....	....	....	૨૮૦
૫૧	શ્રી જૈન આત્માનંદ સલા ભાવનગરનો બાવીશમો વાર્ષિક મહોત્સવ.	....	....	....	....	

૪

૫૨	પ્રવર્તક મહારાજશ્રી કાંતિવિજયજી તથા મુનિરાજશ્રી વલ્લભવિજયજી	૨૮૨
	આદિ મહારાજઓનું મુગ્ધ શહેરમાં શુભ આવાગમન.	
૫૩	શ્રીમાન સ્વર્ગવાસી પૂજ્યપાદ વિજયાનંદ સૂરિ (આત્મારામજી ૨૮૦-૨૮૪	
	મહારાજની હિંદુસ્થાનમાં જુદે જુદે સ્થળે ઉજવાયેલી જયંતિ.	
૫૪	એક સાધુ દ્રોહીનું અયોગ્ય પગલું.	૨૬૨
૫૫	પ્રભુ ભક્તિ રેખા.	૨૬૩
૫૬	આસક્તિ રહિત કર્મ	૨૬૬
૫૭	જીવન સૌંદર્ય.	૩૧૨
૫૮	સફળતા પ્રાપ્ત કરવાનો સર્વોત્તમ માર્ગ.	૩૨૭

શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ.

અમારા માનવંતા ગ્રાહકોને જણાવવા રજા લઈએ છીએ કે દર વર્ષે મુજબ આ વર્ષે પણ ધારા મુજબ પ્રત્યેક જૈન બંધુઓ અને બહેનોને પઠન-પાઠનમાં ઉપયોગી દ્રવ્યાનુયોગનો શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ ગ્રંથ અમારા કદરદાન ગ્રાહકોને આ વર્ષની ભેટની શુક તરીકે આપવાનું પસંદ કરવામાં આવ્યું છે, જેના વી. પી. દરેક ગ્રાહકોને મોકલવામાં આવેલ છે. જે સુચ ગ્રાહકો તે સ્વીકારો લઈ પોતાની સહાનુભૂતિ દર્શાવી છે તેમનો ઉપકાર માનવામાં આવે છે. પરંતુ ત્રણ ત્રણ માસ પહેલાં આ માસિકમાં વારંવાર સૂચના કર્યા છતાં, તેમજ એક મહિના પહેલાં ન સ્વીકારનારે અમોને જણાવવું તેમ પણ જણાવ્યા છતાં કેટલાક પ્રમાદિ ગ્રાહકો તે ધ્યાનમાં નહીં લેતાં વગર વિચારે વી. પી. નહીં સ્વીકારી (જાણે કે કાંઈ જાણતા જ નથી) તેમ વી. પી. પાછું મોકલી જ્ઞાન ખાતાને થતા નુકશાન તરફ દૃષ્ટિ કરી નથી. તેથી તેવા ગ્રાહકોને વિનંતિ કે હવે પછી ગ્રાહક ન રહેવું હોય તો તેમની ઇચ્છા પરનું ચડેલું લવાજમ વી. પી. દ્વારા અથવા બીજી રીતે વસુલ કરી જ્ઞાન ખાતાના દેવામાંથી મુક્ત થવા વિનંતિ છે.

શ્રી આત્માનન્દ પ્રકાશ.

इह हि रागद्वेषमोहाद्यजिज्ञूतेन संसारिजन्तुना
शरीरमानसानेकातिकदुकडुःखोपनिपात-
पीनितेन तदपनयनाय हेयोपादेय-
पदार्थपरिज्ञाने यत्नो विधेयः ॥

પુસ્તક ૧૪] વીર સંવત ૨૪૪૩, અવાઢ, આત્મ સંવત ૨૨. [અંક ૧૨ મો.

પ્રમુભક્તિ રેલા.

શ્રીમદ્ધીરજિનેશ હું નમું તુજ, બાહુદય બેડીને;
સદ્ભકિતરૂપ શુદ્ધ પુષ્પ સમુદે, અર્ચું સદા હું તને.
પુષ્પ અંજલી બાલની ગ્રહી કરી, સ્વીકારજે વિનતી;
આધિ વ્યાધિ ઉપાધિહિન મુખદે, એ અર્જ છે તું પ્રતિ.

શ્રીમદ્ધિજનૈદ્રાગર સૂરિશ્વરજી-શિષ્ય.

૨૯૪

શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશ.

જૈન ઐતિહાસિક સાહિત્ય

હાથીગુફા.

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૨૬૩ થી ૨૭૨)

ગુહાઓની પ્રગતિ.

ગતાંકમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે આ ગુહાઓ કારીગરીની ઉત્તમતાની ભિન્નતા દર્શાવે છે. કેટલીકમાં રહી શકાય તેવું છે અને કેટલીક ‘કુતરાની યોડ કરતાં ભાગ્યે જ મોટી’ છે. આ ઉપરથી કેટલાક યુરોપીય અને તેમની સાથે કેટલાક હિંદી વિદ્વાનો ભૂલ કરે છે કે જે ગુહાઓ મોટી છે તે હાલ કરેલી છે. ડાક્ટર હન્ટર આ પ્રમાણે કહે છે:—આ નાની ગુહાઓ હજી સુધીમાં હાથ લાગેલાં હિંદુસ્તાનનાં લોકોનાં પહેલાનાં ઘરો છે. ” આ ગુહાઓના મૂળ તથા ઉત્તરોત્તર વધારામાં આ વિદ્વાનો તેમનો વિસ્તાર (Evolution) ગણે છે. ખેદની વાત છે કે આ શબ્દ (Evolution) અયોગ્ય અને યોગ્ય સ્થળે વાપરવામાં આવે છે. પ્રો. હક્સલીએ ‘સાયન્સ અને કલ્ચર’ નામક પુસ્તકમાં કહ્યું છે કે “ કેટલાંક સત્યો દંભથી શરૂ થાય છે અને શંકામાં વિરામ પામે છે. ” આ શબ્દો અભિવ્યક્તિવાદ (Theory of Evolution) ને માટે તદ્દન ખરા છે.

ઉદયગિરિની ગુહાઓની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ શોધવાનો મુખ્ય હેતુ (મારા ધારવા પ્રમાણે) એ છે કે, જે ગુહાઓ ઘણા કોતરકામવાળી છે તે અર્ચાત્મક છે અને તે પર-દેશી અસરથી થયેલી છે તથા પથ્થરનું શિલ્પકામ ગ્રીક લોકોએ દાખલ કર્યું છે આ બાબતો પૂરવાર કરવાનો છે.

ઉદયગિરિ અને ખંડગિરિમાં બૌદ્ધશ્રમણો રહેતા હતા અને તે બંનેનાં સ્થળ હતાં. કલિંગના રાજાઓએ જુદે જુદે વખતે આ શ્રમણો માટે તથા અન્ય ધાર્મિક હેતુઓથી આ ગુહાઓ તૈયાર કરાવી હતી. ગરીબ તથા તવંગર બધા, શ્રમણો માટે, આવી ગુહાઓ ખોદી તૈયાર કરે એ ઘણી ઉંડી ધાર્મિક શ્રદ્ધાને લીધે છે; અને ખરે-ખર ગરીબ તથા તવંગરના ગળ પ્રમાણે આ ગુહાઓ ‘કુતરાની યોડ જેવી’ અગર વિશાળ થતી. જો કોઈ તવંગરના મહેલની સાથે જ કોઈક ભીખારીની ઝુંપડી આવી હોય અને તે ઝુંપડી પહેલાં મહેલ કરતાં જુની છે એમ માનવું એ શું અન્યાય નથી ?

હવે આપણે બીજી રીતે જોઈએ. ધાર્મિક શ્રદ્ધાનો પ્રથમ આવિર્ભાવ ઉદાર

જૈન ઐતિહાસિક સાહિત્ય.

૨૯૫

કોમોમાં થાય છે અને વખત જતાં તે રૂઢ (Conventional) થાય છે. તેથી પ્રરૂઢ ધાર્મિક શ્રદ્ધાનો આવિર્ભાવ કળાનાં કોમોમાં થાય છે. તેથી કરીને કેટલીક ગુહાઓ માત્ર ‘કુતરાની બોડ’ કરતાં મોટી નથી.

કેટલીક ગુહાઓમાં અને ખાસ કરીને જૈનશુમ્ફ, નવમુનિશુમ્ફ, વિગેરેમાં જૈન અસર સ્પષ્ટ જણાય છે. ભીંતો ઉપર તીર્થંકરોની આકૃતિઓ ઉપસેલી કાઢવામાં આવી છે. ડાકટર રાજેન્દ્રલાલે તેમને બૂલથી. પુદ્ગની છે એમ કહ્યું છે. સર્વ ગુહાઓમાં મળીને જૈન તીર્થંકરોની નગ્ન મૂર્તિઓ પુદ્ગની આકૃતિઓ કરતાં ઘણી વધારે છે. હાથીશુમ્ફ જેવી પ્રખ્યાત ગુહાના લેખમાં પણ જૈન અસર જણાઈ આવે છે. એ લેખમાં જેને ડાકટર રાજેન્દ્ર બૌદ્ધ સ્વસ્તિક કહે છે તે ખરી રીતે જૈન સ્વસ્તિક છે. વળી આરંભમાં નમસ્કાર પણ જૈન તથા બૌદ્ધ રીતિ મુજબ છે. તેથી આપણે નિર્ણય ઉપર આવીએ કે ઉદયગિરિ અને ખંડગિરિની ગુહાઓમાં જૈન તથા બૌદ્ધ અસર વ્યક્ત છે. કેટલીક વખત જૈન તથા બૌદ્ધનો ભેળસેળ થયેલો હોય છે. બનારસમાં સારનાથ સ્તૂપ આગળ એક જૈન દેવાલય છે. પુદ્ગયામાં પણ એક જૈન દેવાલય છે.

પાન. ૬૬ મારી ચોકસાઈ પ્રમાણે રાણી શુમ્ફ તથા ગણેશશુમ્ફની ગૂલમાં કોતરેલા પ્રખ્યાત દૃશ્યો જાતક ઉપરથી નથી. તે કારીગરોની કલ્પનાશક્તિથી કાઢેલા છે. નહિ કે બૌદ્ધ કથાઓમાંથી. ખાસ બૌદ્ધ આકૃતિઓના વિષયમાં, પાર્શ્વનાથની ભવિષ્યની સ્ત્રી પ્રભાવતીનું ચવનોના હાથે હરણનો દેખાવ તેમાં છે. એના ડીસ્ટ્રીક્ટ ગેઝેટીઅર, પુરી, ના પ્રકાશકના મતને હું મળતો નથી; અગર રાવણના હાથે સીતાનાં હરણનો એ દેખાવ છે એમ કેટલાકનો મત છે તેને પણ હું મળતો નથી.

પાન. ૭૨-૭૩ અહીંની બૌદ્ધ ગુહાઓમાં ગૂલ ઉપર અગર આગળ પડતા સ્તંભો ઉપર મેં નાગની આકૃતિ જોઈ નથી. તોપણ ખંડગિરિ ટેકરીની જૈન શુમ્ફમાં મેં એક જોઈ હતી. કદાચ આ ‘મહોરગ’ હશે જે જૈન શાસ્ત્રોમાં કહેલા આઠ દેવો-માંના એક છે:— પિશાચ, ભૂત, યક્ષ, રાક્ષસ, કિન્નર, કિંપુરુષ, મહોરગ અને ગંધર્વ.

ગુહા મંદિરોમાં ત્રિશૂળ, ઢાળ, કમળ વિગેરે બૌદ્ધ ચિહ્નો આવે છે એ મેં ઉપર કહ્યું છે, પણ આશ્ચર્યની વાત છે કે કોઈ સ્થળે ધર્મચક્ર ભેવામાં આવ્યું નથી. જે ડાકટર મિત્રના કહેવા પ્રમાણે બૌદ્ધત્વ ધણું જુનું ચિહ્ન છે અને જે પથ્થર ઉપર કાઢવા માટે ધર્મના ચિહ્ન તરીકે પ્રથમ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું હતું. પુદ્ગ બનારસમાં ધર્મચક્ર ફેરવ્યું હતું, જ્યાં બૌદ્ધદ્રુમ નીચે પૂર્ણ જ્ઞાન મેળવીને ઉરૂળીદ્વ માંથી આવ્યા હતા. ટીપમાં, ડાકટર મિત્રે ભાષાંતર કરેલા *લલિતવિસ્તરનો એક

* “આશ્વક—ક્યાં જાઓ છો ?

૨૯૬

શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશ.

ફકરો, નીચે આપું છું, જેમાં ગયામાં તથાગત અને એક સંન્યાસી અણ્વકની વાત-ચિતમાં ધર્મચક્ર વિષે ઉલ્લેખ છે.

અસરાની આકૃતિઓ કાઢવી એ એક બૌદ્ધ કારીગરોની ખાસીયત છે. ભાર હુત અને સાંચીના દરવાજા ઉપર અસરાઓનો નાચ કાઢેલો છે. રાણીશુમ્ફની જૂલ ઉપર આવાં બે ચિત્રો કાઢવામાં આવ્યાં છે તેમાંનું એક એવું જતું રહ્યું છે કે જે સ્પષ્ટ રીતે ઓળખી શકાતું નથી, તથા બીજું સ્પષ્ટ છે. તે જૂલની ઉપર પિરા મિડના આકાર કાઢેલો છે જે ચૈત્યો દર્શાવે છે અને નીચેથી બૌદ્ધ કઠેરા કાઢવામાં આવ્યા છે. નાચતી અસરાની હીલચાલ હાલની કોઈ નાચતી સુંદરીના જેવીજ છે. એક ટોળું તંબુરા ઉપર દંડ વિના રમે છે જેનો આકાર સાંચી અગર અમરાવતીના ટોળા જેવો નથી.

પાન ૭૬-૭૮. કારીગરો ઘોડાને ભૂલી ગયા નથી. આરા પટા ઉપર, તથા રાણીશુમ્ફના મધ્ય ભાગના નીચેના માળની અર્ધવર્તુલાકાર કમાનોની વચ્ચે, એક શણગારેલો ઘોડો કાઢેલો છે. ઘોડાને લગામ નથી. તે બહુ સારી રીતે કેતરેલો છે. પ્રખ્યાત મૃગયાના દૃશ્યમાંના શિકારીના ઘોડા વિષે અહીં કહી શકાય. વળી શતવકની ગુહામાં તે સંલવનાથના ચિહ્ન તરીકે આપ્યો છે.

મૃગ વિષે તો મેં ઉપર કહ્યું છે, રાણીશુમ્ફના ઉપલા માળમાં મૃગયાના દૃશ્યમાં પોતાની પીઠમાં ભોંકેલું તીર લઈને બચ્ચાં સાથે દોડતું હરણુ સારી રીતે કાઢવામાં આવ્યું છે. અમરાવતીમાં પણ બો-વૃક્ષની પ્રાર્થના કરતાં ચિત્રિત હરણુ કાઢેલાં છે. ^૧ ખંડગિરિ ઉપરની શતવક ગુહામાં જૈનોના પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવનું ચિહ્ન ‘બળદ’ જોવામાં આવે છે. રાણીશુમ્ફમાં એક સ્ત્રી બળદને ચલાવતી ચિત્રેલી છે. રાણીશુમ્ફમાં કેતરેલા હરણુ (abduction) ના દેખાવમાં કુતરાઓ પણ છે. ખંડગિરિ ઉપરની બીજી ગુહાઓમાં જે જે પ્રાણીઓનાં ચિત્રો જોવામાં આવ્યાં તે તે નીચે આપું છું:

સિંહ, રાજહંસ, મોર, ઘેટું, મત્સ્ય, કૂર્મ; આ બધાં જૈન ચિહ્નો છે, જે ખંડગિરિની જૈન ગુહાઓમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

તથાગત—હું વારાણસી જાઉં છું અને કાશી નગરમાં જઈને દુનિયાને અંધારામાંથી મુક્ત કરીશ. હું વારાણસી જઈશ અને કાશી નગરમાં આવીને શાંત દુનિયાને અમર તતુડાથી જગાડીશ. હું વારાણસી જઈશ અને કાશી નગરમાં આવીને દુનિયામાં ધર્મચક્ર ચલાવીશ.”

^૧ બરગેસના ‘ અમરાવતી તથા જગ્યાપેતના બૌદ્ધ સ્તૂપો ’ પા. ૫૦, આકૃતિ ૧૩. ડાકટર મિત્ર—‘ બુદ્ધ ગયા. ’ પા. ૪૯.

^૨ ફરગ્યુસન અને બરગેસનાં (કેવટેમ્પલ્સ ઓફ ઇન્ડિયા) (૧૮૮૦), પા. ૭૦.

જૈન ઐતિહાસિક સાહિત્ય.

૨૬૭

ભારહૂત અને અમરાવતીના જૌદ્ધ સ્તૂપોમાંનો 'મકર' અર્ધગોળાકાર કમાનોથી શરૂ થતા આઠા પટામાં પણ જોવામાં આવે છે. (જુઓ ગણેશગુપ્ત).

કાલ ગણુના.

આ ગુહાઓની ચોક્કસ રીતે કાલ ગણુના કરવી એ તદ્દન અશક્ય છે. અને જૈન તથા જૌદ્ધ ગુહાઓના સેળસેળને લીધે અશક્યતા વધી છે. ભિન્ન ભિન્ન વિદ્વાનોએ તેમની ભિન્ન ભિન્ન મિતિઓ નક્કી કરી છે એજ તેની અશક્યતા પૂરવાર કરે છે. દાખલા તરીકે અનંત ગુપ્ત, જેની મિતિ જુદા જુદા લેખો પ્રમાણે ચાર સૈકામાં આવે છે. “ કેવ ટેમ્પલ્સ ઓફ ઇન્ડિયા.” ના કર્તાઓએ તેની મિતિ ઇ. સ. પૂર્વે ૨૦૦ અને ૧૫૦ ની વચ્ચેમાં મૂકી છે. ૩ કનિંગહામે ઇ. સ. ની બીજી કે ત્રીજી સદીમાં ગણી છે. ગુહાની ભાંતો ઉપરના લેખો ઉપરથી આ બાબત નક્કી થઈ શકે તેમ નથી, કારણકે તે લેખો ચોક્કસ નથી, તેમના અર્થ જુદા જુદા થઈ શકે છે અને એકજ અર્થ થાય તોપણ કાલ ગણુના વિષે ભિન્ન ભિન્ન નિર્ણયો કઢાય છે. દાખલા તરીકે હાથીગુપ્તમાં લેખની મિતિ ડાકટર મિત્રે ઇ. સ. પૂર્વે ૩૧૬ અને ૪૧૬ ની મધ્યે મૂકી છે અને પ્રીન્સેપે અરોકના લેખો કરતાં અર્વાચીન રાખી છે. ‘ કૉરપસ ઇન્સ્ક્રીપ્શ્યોનમ્ ઇન્ડીક્રેમ ’ નો કર્તા પ્રીન્સેપના મતને મળે છે અને ઇ. સ. પૂર્વે ૧૭૫ અને ૨૦૦ ની વચ્ચેમાં મૂકે છે. વળી ભગવાનલાલ ઇંદ્રજીએ પ્રીન્સેપ, મિત્ર, વિગેરેના મત ખોટા ગણ્યા છે અને પોતાની એક નવી મિતિ નક્કી કરી છે, જે ઇ. સ. પૂર્વે ૧૫૮ અને ૧૫૩ ની વચ્ચે છે. હાલમાં ‘ જર્નલ ઓફ રૉયલ એશિયાટીક સોસાયટી ’ ના એક અંકમાં ડાકટર ફ્લીટ આ મત વિષે શંકા કરી છે. આ ઉપરથી એમ જણાશે કે જુદા જુદા વિદ્વાનોના મત જુદા જુદા પડે છે. આ હરકત હમણાં વધી છે; કારણકે વખત જતાં અક્ષરો વધારે ઘસાઈ ગયા છે, તેથી શિલ્પકામ ઉપરથી તેની મિતિ નક્કી કરવાનો એ પ્રયત્ન કર્યો છે.

પાનુ ૮૦-૮૩.

મુખ્ય મુખ્ય ગુહાઓના જોદ્ધાણકામની શક્ય મિતિઓ નીચેના કોઠામાં આપું છું.

નંબર.	ગુહા.	મિતિ.
૧	હાથીગુપ્ત.	ઈ. સ. પૂર્વે ૩૦૦.
૨	અનંતગુપ્ત.	” ૨૫૦ થી ૨૦૦.
૩	રાણીગુપ્ત.	” ૨૦૦ થી ૧૦૦.

૩ કનિંગહામ નો ‘ આર્કિઓલોજીકલ સર્વે ઓફ ઇન્ડિયા ’ પુ. ૧૩ (૧૮૭૫-૭૬) પા. ૮૧

૨૯૮

શ્રી આત્મનંદ પ્રકાશ.

૪	જયા-વિજયા.	,,	૨૦૦ થી ૧૦૦.
૫	ગણેશગુપ્ત.	,,	૧૦૦ થી ૧.
૬	સ્વર્ગપુરી ગુપ્ત.	,,	૧૦૦ થી ૧.
૭	સાતબખા, નવમુનિ જેવી જૈન ગુહાઓ.	,,	૫૦ થી ૬. સ. ૧૦૦.

ખંડગિરિની જૈન ગુપ્તેનો સમય નક્કી કરવામાં ઘણી હરકતો આવે છે. મોટા સ્તંભો અને જૈન તીર્થંકરોની મોટી પ્રતિમાઓ ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ થાય છે કે તે બૌદ્ધ ગુપ્તેથી અર્વાચીન છે. સંસ્કૃત કોષકાર અમરસિંહના ઇ. સ. ના છઠ્ઠા સૈકામાં બંધાવેલા એમ ધારવામાં આવે છે. ગયાના જૈન દેવાલય કરતાં આ જૈન ગુહાઓ નક્કી પ્રાચીન છે એમ કહી શકાય; કારણકે હાથીગુપ્તના લેખમાં જેની પ્રાચીનમાં પ્રાચીન મિતિ ઇ. સ. પૂર્વે બીજી સદીની મધ્યમાં છે, તેમાં ખારવેલના મહાન જૈન વંશ વિષે ઉલ્લેખ આવે છે. આ વિગત ઉપરથીજ આપણે એમ અનુમાન કરી શકીએ કે હાથીગુપ્તની નજીકમાં જૈન શ્રમણો માટે ગુહાઓ ખોદવામાં આવી હશે. વળી ઉદયગિરિ ઉપર ઘણી બૌદ્ધ ગુહાઓ છે અને તેથી બૌદ્ધોથી જુદા રહેવા માટે જૈન સાધુઓએ ખંડગિરિ પસંદ કર્યો અને તે ઇ. સ. પૂર્વે પહેલા સૈકાથી ઇ. સ. પહેલા સૈકા સુધીમાં હોઈ શકે.

પરંતુ નવમુનિગુહામાં એક લેખ છે જેમાં ઉદયકેસરી જે ઇ. સ. ના ૧૦ મા સૈકાના પ્રથમ ૨૫ વર્ષમાં થયો એમ મેં ૮ મા પ્રકરણમાં પુરવાર કર્યું છે તેના વિષે ઉલ્લેખ છે. આ ગુહામાં એક જૈન શ્રમણ કુલચંદ્રનો શિષ્ય રહેતો હતો એમ ધારવામાં આવે છે. આ લેખ ઉપરથી એમ નિર્ણય થઈ શકે કે આ ગુહા દસમા સૈકામાં ખોદાઈ હશે; પણ જ્યારે ગણેશગુપ્ત જે ઇ. સ. પૂર્વે સાતમા સૈકાની બૌદ્ધ ગુહા છે તેની પરસાળમાં ગણેશની આકૃતિ અગર ખંડગિરિની એક જૈન ગુહામાં હિંદુ દેવી દુર્ગાની આકૃતિ જોઈએ છીએ ત્યારે એ નિર્ણયમાં શંકા ઉત્પન્ન થાય છે. જો એમ કહીએ કે ગણેશગુપ્ત અગર જૈનગુપ્ત બ્રાહ્મણ ગુહાઓ છે, કારણકે ત્યાં હિંદુ દેવો જોવામાં આવે છે, તો તે અયોગ્ય ગણાય. ખરી રીતે આ આકૃતિઓ પાછળથી ધુંસાડવામાં આવી છે. કેટલાંક કારણો ઉપરથી તથા ઉદયકેસરિ એક જૈનોનો મોટો પોષક હતો એ ઉપરથી એમ બની શકે કે આ લેખ ખોટો છે અને તે ગુહા થયા પછીનો છે, તથા પોતાના વિચારોની ઉદારતાને માટે જે વખણાયો હતો તેના માનમાં માત્ર આ લેખ કોતરેલો હોય. (અપૂર્ણ).

આસક્તિ સહિત કર્મ.

૨૯૯

આસક્તિ સહિત કર્મ.

વિશ્વ ઉપરના બધા દર્શનો અનેક બાબતોમાં એકબીજાથી ગમે તેટલા વિરોધી હોય છતાં એક વિષય પરત્વે તો તેમનું સઘળાનું મળતાપણું જોવામાં આવે છે. તે વિષય એ છે કે વાસ્તવ મનુષ્ય પ્રયત્નનો અંતિમ ઉદ્દેશ માત્ર એકજ છે. એકજ પ્રાપ્તવ્યની શોધમાં પ્રાણી માત્ર લાગેલા છે. એકજ ઇષ્ટ સ્થિતિ તરફ તે સર્વના પગલા ગતિ કરી રહ્યા છે. જુદા જુદા કાળમાં, જુદા જુદા દેશોમાં જુદી જુદી પ્રકૃતિના મનુષ્યોને અનુકૂળ થાય તેવા પ્રકારે તે તે દેશકાળમાં પ્રવર્તતા સંયોગો, પરિસ્થિતિઓ અને જન વિકાસને દૃષ્ટિમાં રાખીને જ્ઞાનીજનોએ જુદા જુદા માર્ગો ઉપદેશ્યા છે. એ બધા માર્ગો અને ઉપદેશો ઉપરથી તે તે દેશકાળની ભાવનાઓના પડ ઉતારી લેવામાં આવે તો પાછળ જે તત્ત્વ અવશેષ રહે છે તે તત્ત્વ સર્વ ધર્મો, દર્શનો, મત મતાંતરો અને સંપ્રદાયોને એક સરખી રીતે ગ્રાહ્ય થઈ શકે તેવા હોય છે. તેમ છતાં પણ એ એકજ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવા માટે જુદી જુદી પ્રકૃતિના મનુષ્યો માટે જુદા જુદા માર્ગોનું નિર્માણ થયેલું જણાય છે. જેમ વ્યવહારમાં તેમ પારમાર્થિક માર્ગમાં પણ મનુષ્ય પોતાની પ્રકૃતિને, સ્વભાવગત લક્ષણોને છોડી શકતો નથી. આથી મૂળ તત્ત્વને સમજ્યા છતાં પણ તે તત્ત્વના સાક્ષાત્કાર માટે મનુષ્યે પોતાની પ્રકૃતિને અનુસરતા માર્ગનું અવલંબન કરવું જોઈએ, અને તેમ ન થાય તો તે માર્ગ તેને માટે અત્યંત વિષમ, દુષ્કર્ય, અને કંટાળા ભરેલો તેને જણાયા વિના રહેતો નથી. પ્રકૃતિ અથવા સ્વભાવ એ કાંઈ આકસ્મિક ઘટના નથી, પરંતુ મનુષ્યે પૂર્વ ભવોમાં જે માર્ગનું અવલંબન કરેલું હોય છે, અથવા કાર્ય અને ભાવનાના જે રસ્તા ઉપર થઈને તેણે પોતાની ઉન્નતિ સાધી હોય છે તેનું પરિણામ હોય છે. પ્રકૃતિ અકસ્માતથી આંધળીએ ટપે બંધા-એલી હોતી નથી, પરંતુ ગત જન્માંતરોની તે તે માર્ગની પ્રવૃત્તિનું ફુદરતી પરિણામ છે. આપણા વિકાસક્રમની પ્રત્યેક ભૂમિકાએ, મોક્ષ-પાટણ તરફના માર્ગમાં પગલે પગલે આપણી પ્રકૃતિને દૃષ્ટિમાં રાખવી અત્યંત આવશ્યક છે; કેમકે તે એક અત્યંત સત્ય ઘટના છે—મિથ્યા બ્રાન્તિવાળી વસ્તુ નથી. પ્રકૃતિના માર્ગે પ્રવર્તવાથી આપણે ન્યૂનમાં ન્યૂન શ્રમે અધિકમાં આધિક બદલો મેળવી શકીએ છીએ, અને ઇષ્ટ પથમાં મુસાફરીનો શ્રમ આપણને સુદૃઢ જણાતો નથી. શ્રમ માત્ર પ્રકૃતિથી વરૂદ્ધ કાર્ય કરવાથી જણાય છે. આ સાહુજીક નિયમને લક્ષમાં રાખી નેજ, શાસ્ત્રકારે એકજ પરમ પ્રાપ્તવ્યને માટે જુદા જુદા માર્ગોનું વિધાન કરેલું છે, અને જુદી જુદી પ્રકૃતિના મનુષ્યોને બંધ એસતી આમ તેવી સુંદર યોજના કરી છે.

આ માર્ગોમાંથી એક માર્ગ એ છે કે આત્મામાં રહેલી શક્તિઓને વિકસાવવી, અર્થાત્ સંકલ્પ-બળ (will power) વડે આપણી માનસિક શક્તિઓ ઉપર આધિપત્ય સ્થાપવું, આપણી પ્રકૃતિના અધો અંશને કાબુમાં લેવો, મનને વાસનાના માર્ગ ઉપર જતા અટકાવી ઇષ્ટમાં વળગાડી દેવાનું સામર્થ્ય સ્કુરાવવું અને તે સંયત મનની સહાય વડે આત્માના વિકાસનો પરમ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવો. આ માર્ગનું નામ “ મનો સંયમ શાસ્ત્ર ” રાખીએ તો ચાલે તેમ છે. આપણા પ્રાચીન શાસ્ત્રકારોએ એ માર્ગને “ રાજયોગ ” એવા નામથી સંબોધેલ છે, પણ આપણે અત્યારે નામ સાથે સંબંધ નથી-માત્ર વસ્તુ સાથે છે.

બીજો માર્ગ બુદ્ધિમાન પ્રકૃતિના મનુષ્યોને અનુકૂળ થાય તેવો છે. આ વિશ્વનો મહા પ્રશ્ન બુદ્ધિના વ્યાપારોથી, તર્કોથી, શોધખોળથી, ચિંતનથી, વિજ્ઞાનથી અને એવા માનસ-પ્રયત્નોથી ઉકેલવાનો તે માર્ગ છે. શ્રીલોસોફરો, તત્ત્વજ્ઞો, મનોવિજ્ઞાનશાસ્ત્રના અભ્યાસકો, અને સતેજ બુદ્ધિના સ્ત્રી પુરૂષો એ માર્ગનું અવલંબન શ્રમહિનપણે લઈ શકે છે. એમણે બીલાવેલી બુદ્ધિ-પ્રકૃતિને (intellectual temperament) એ માર્ગ બહુ બંધબેસતો જણાય છે. આ માર્ગને આપણા પૂર્વ મહાજનોએ “ જ્ઞાનયોગ ” નામ આપેલું છે.

વળી એક માર્ગ ઇશ્વર પ્રત્યેના અસાધારણ પ્રેમ અને ભક્તિભાવનો છે. સર્વ જીવનનું મૂળ, પ્રાણીમાત્રનાં જ્ઞાતવ્ય, પ્રાપ્તવ્ય અને કર્તવ્યની પરાવધિરૂપ, ઇશ્વર સાથે પ્રેમના બળથી એકતા સિદ્ધ કરવી. આ માર્ગને “ ભક્તિયોગ ” નામ અપાએલું જોવામાં આવે છે, અને તેને યોગની જુદી શાખા તરીકે માનવામાં આવે છે. પરંતુ હમે ભક્તિના માર્ગને જુદો માર્ગ માનતા નથી. હમે નથી સમજી શકતા કે એક મનુષ્ય ગમે તે માર્ગનું અવલંબન કરે પણ તે માર્ગમાં, ઇશ્વર પ્રત્યે તેનું હૃદય પ્રેમ અને ભક્તિથી ભરેલું ન હોય તો તે માર્ગનું અનુશીલન કેવી રીતે કરી શકે ? મનુષ્ય ગમે તે માર્ગ ગ્રહણ કરે, તેની પ્રકૃતિને અનુકૂળ એવા ગમે તે રસ્તે પારમાર્થિક શ્રેય સાધે, પરંતુ તે પ્રત્યેક માર્ગમાં તેનું અંતઃકરણ પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમથી પરિપૂર્ણ હોવું જ જોઈએ; અગર તેમ ન હોય તો તે મનુષ્ય તે માર્ગ તરફ દોરાય જ નહીં. વ્યવહારમાં મનુષ્ય ગમે તે ધંધો નોકરી કરે પણ તે દરેકમાં તેનું મન પૈસા પ્રત્યે રૂચિવાળું હોવું જ જોઈએ. તેમ ન હોય તો તે ધંધો કે નોકરી કરી શકે જ નહીં. તે જ પ્રમાણે પરમાર્થ-માર્ગમાં પણ મનુષ્યનું મન ઇશ્વર પ્રત્યે પ્રેમયુક્ત ન હોય તો કોઈ પણ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકે જ નહીં. આથી દરેક માર્ગમાં પ્રેમ અને ભક્તિ તો આવશ્યક અંગ તરીકે અનિવાર્ય જ છે, અને તેથી તે માર્ગને જુદા માર્ગ તરીકે હમે સ્વીકારતા નથી.

આસક્તિ રહિત કર્મ.

૩૦૧

શાસ્ત્રકારોએ એક બીજે માર્ગ “ આસક્તિ રહિત કર્મ ” નો સ્થાપેલો છે. આ માર્ગ એ શીખવે છે કે મનુષ્ય સંસારમાં રહેવા છતાં, સંસારનું પ્રત્યેક કાર્ય ધ્યાનપૂર્વક કાળજીથી કરતો હોવા છતાં, તે અબંધપણે કેવી રીતે રહી શકે. આત્મ-બંધ રહિતપણે-ઉદાસીનપણે-સમભાવપૂર્વક સંસારના કાર્યો કરવા બાબત શાસ્ત્રોમાં સ્થળે સ્થળે ઉદ્દેશ્ય જોવામાં આવે છે. આ માર્ગને અન્ય દર્શનોમાં “ કર્મ યોગ ” કહેવામાં આવે છે. આપણે તેને “ અબંધ યોગ ” નામ કહીશું. આ યુગમાં આ માર્ગ અધિક અનુકૂળતાવાળો અમને જણાય છે. વર્તમાન જમાનામાં મનુષ્યોને અસાધારણ બુદ્ધિગત ચિંતન, મનન, અને તત્વ શોધન માટે ભાગ્યેજ અવકાશ રહેતો જણાય છે. મનો-સંયમ પણ તે જ પ્રકારે જનસમાજના મોટા ભાગ માટે દુષ્કર અને કઠિન જણાય છે. વ્યવહારના બધા કાર્યો કરવા છતાં નવા કર્મોની જાળમાં ન ફસાવું, અને તે સાથે જુના કર્મો અને સંસ્કારોને નષ્ટ કરતા જવું એ આ યુગમાં સૌ કરતાં અનુકૂળ રસ્તો જણાય છે. આથી આ સ્થળે હમે એ વિષયના વિવેચનમાં ઉતરવાનું યોગ્ય વિચાર્યું છે.

તેમ છતાં હમારે આ સ્થળે કહેવું જોઈએ કે મનુષ્ય પોતાની પ્રકૃતિને અનુકૂળ પડે તેવો ગમે તે માર્ગ ગ્રહણ કરે છતાં તે સ્વીકારેલા માર્ગ સિવાય અન્ય માર્ગો તરફ તે લેશ પણ ઉપેક્ષા રાખે એ અયોગ્ય અને હાનિકર છે. મોક્ષમાર્ગના બધા ફાંટાઓ એક બીજા સાથે એવા સંકળાએલા છે કે કોઈ પણ મુમુક્ષુ તે સર્વ-માંથી એક પણ ફાંટાનો અનાદર કરે તો તે ચાલી શકે જ નહીં. સર્વ માર્ગોની યોગ્ય કદર તેણે ખુબી જોઈએ. દરેકનું રહસ્ય અને સાર તત્વતેણે સમજવું જોઈએ; પરંતુ એ સર્વમાંથી એક માર્ગનું પ્રાધાન્ય તેના અંતઃકરણ ઉપર હોવું જોઈએ.

“ અબંધ યોગ ” અથવા આસક્તિ રહિતપણે વ્યવહાર પ્રવૃત્તિના વિજ્ઞાનમાં ઉતરતા પહેલા હમારે એક વાત સ્પષ્ટપણે પ્રતિપાદન કરવાની રહે છે. આ બધા શિક્ષણનું, યોગ માર્ગના અવલંબનનું, વિવિધ પ્રકારની ક્રિયાઓનું, વિધિઓનું, આચરણોનું અંતિમ લક્ષ્ય શું છે ? એ બધાનો અર્થ શું ? આ સર્વ પ્રયત્નોદ્વારા આત્મા કઈ વસ્તુ શોધે છે ? જીવનનો, સંવર્ધનનો, વિકાસનો, ઉન્નતિનો અર્થ શું ? પ્રાણીમાત્રનો વિરામરહિત પ્રયત્ન છેવટ કયા ક્ષણનો દાવો રાખે છે ? આ બધા પ્રયત્નો પ્રત્યેક મુમુક્ષુના હૃદયમાં સ્વાભાવિકપણે પ્રકટે છે. ઘણા લોકો એ સવાલનો ઉત્તર માગે છે. મહાજનોએ એ પ્રયત્નોનો ઉત્તર ગત કાળમાં આપેલ છે. હમે એ ઉત્તર ટુંકામાં આપીશું. અને તે આ છે:—

મનુષ્ય પ્રયત્નનો ચરમ ઉદ્દેશ એ છે કે આત્માનો વિકાસ કરી આખરે તેનો પરમ આત્મામાં લય કરવો, અર્થાત્ ઇશ્વર સાથે તેનો અભેદભાવ-એકતા સિદ્ધ

કરવી. આપણા વ્યક્તિભાનને અર્થાત જેને આપણે “હું” કહીએ છીએ તેને એક પરમ સમરસ ચૈતન્યધનમાં-ઇશ્વરમાં-અભેદપણે પરિણમાવવું. મનુષ્ય પ્રયત્નનો પરમ લક્ષ્ય એ પ્રમાણે સર્વ શાસ્ત્રકારો, તત્ત્વજ્ઞો જાહેર કરે છે.

કેટલાક એમ માને છે કે મનુષ્ય-જીવન અને મનુષ્ય-પ્રયત્નનો ઉદ્દેશ “સુખ” છે. આમ માનવું પણ એક પક્ષે વ્યાજબી છે. પરંતુ સરત એટલી કે તે “સુખ” આત્માનું ખરું વાસ્તવ સુખ હોવું જોઈએ. અને ખરું સુખ એકજ પ્રકારનું હોઈ શકે. પણ જો એ “સુખ” શબ્દ વરે મનુષ્યોને સંસાર આપી શકે છે તેવા ક્ષણિક ચંચળ ભોગજન્ય આનંદો ઇષ્ટ હોય તો હમે એ ઉદ્દેશ સાથે એકમત નથી. ક્ષણસ્થાયી ભોગ-સામગ્રીમાંથી ઉદ્ભવતું સુખ એ માત્ર ક્ષણસ્થાયીજ છે અને તેવા સુખને જેઓ પોતાના જીવન અને પ્રયત્નના ઉદ્દેશ તરીકે સ્થાપે છે તેમને આખરે જાણ્યા વિના રહેતું નથી કે એ ઉદ્દેશની પાછળ દોડવું એ જૂતના ભડકાની પાછળ દોડવા જેવું છે. સાંસારિક સુખ કોઈ કાળે મનુષ્યોએ પોતાની સુઠીમાં પકડ્યાનું-તેને પ્રાપ્ત કર્યાનું કોઈએ સાંભળ્યું કે જોયું નથી. એ સુખ દેખાય છે ખરું, પણ આપણી પકડમાં આવી શકતું નથી. જૂતના ભડકાની પેઠે તે હમેશા આપણાથી સહેજ દુરનું દુર રહે છે. પદાર્થોમાં ખરું સુખ કોઈ દીવસ મળી શકે તેમ છેજ નહીં. દેખાવમાં ગમે તેટલું એ સુખ રૂપી ફળ સુંદર અને આકર્ષક લાગવા છતાં તેને સ્પર્શતા તે રાખની ઢગલી બની જાય છે. સ્ત્રીનો વેશ ધારણ કરેલી નાટકની “સુંદરીઓ” જેવું એ સુખ માત્ર નજરનેજ મોહ ઉપજાવનારું છે. વસ્તુતઃ તે સુખપ્રદ નથી. કાંઈક સુખનો ખ્યાલ એ પદાર્થોની પાછળ દોડતા દરમ્યાન મળે છે ખરો; પરંતુ જ્યારે તે પદાર્થને પકડ્યો કે તુર્ત તેની સુખરૂપતા અદશ્ય થાય છે. એ ફળમાંથી સુકી રાખ સિવાય કશુંજ નીકળતું નથી. આપણે જે પદાર્થમાં સુખપ્રદપણું કહી તેને મેળવવા દોટ કાઢીએ છીએ તે પદાર્થ ગમે તેવો મહાન હોય તો પણ પરિણામ ઉપર કહ્યું તે વિના અન્ય એકે પ્રકારે સંભવતું નથી. સાંસારિક પદાર્થોએ આખરે સાંસારિકજ રહે છે. અને હાથમાં પકડતાજ તે રસહીન બની જાય છે. એ પદાર્થો માત્ર મર્યાદિત દેશ અને ક્ષણમાં મર્યાદિત નામ રૂપ વાળી વસ્તુઓ છે, અને તે બધા પોતાની સુદૃઢ પુરી થયે પોતાના નામ અને રૂપને પોતાના સ્વરૂપમાં પાછા ખેંચી લે છે. આપણે તેને મરી ગયું અથવા અદશ્ય થયું માનીને દીલગીર બની જઈએ છીએ; પણ જે પદાર્થ મરવાના સ્વભાવવાળો છે તેને મરવા વિના કેમ ચાલે? તમારે એવું સુખ જોતું હોય કે જે કદી પણ મરે જ નહીં તો પછી તમારે એવું કાંઈ શોધવું જોઈએ કે જે શાશ્વત હોય-કોઈ કાળે નાશ પામવાના સ્વભાવ વાળું ન હોય. પદાર્થિક સુખનું છેવટનું ભાવી તો એકજ પ્રકારનું હોઈ શકે અને તે એ કે તે મર્ત્યશીલ છે.

આસક્તિ રહિત કર્મ.

૩૦૩

અને તેમ છતાં આ બધો પ્રયત્ન જીવન-કલહ દુઃખ, દર્દ, કષ્ટ, પ્રયત્ન અને અશ્રાન્ત અવિરત પ્રવૃત્તિનો કાંઈક ઉદ્દેશ છે. તે સાવ નિરર્થક નથી. તે ઉદ્દેશ એ છે કે આત્મા, એ બધા દ્વારા પોતાના સ્વરૂપને જોતા અનુભવતા અને મેળવતા શીખે. એ સર્વનો અંતિમ હેતુ, આખરનો લક્ષ્ય, છેવટનો ઉદ્દેશ આત્મ સાક્ષાત્કાર (Self-realization) છે. એટલાજ માટે આપણે થોડો કાળ અમુક ચીજ કે પદાર્થની પાછળ સ્વાસભર દોડીએ છીએ. અને વળી તેને પડતું સુકી બીજા પદાર્થ પાછળ પડીએ છીએ. અને એ પ્રમાણે દોડતી વખતે બધો વખત આપણે એમ માનતા હોઈએ છીએ કે આપણે તે તે પદાર્થની અનિવાર્ય જરૂર છે. અને તે જ સાથે છેવટે એમ પણ માનવું પડતું હોય છે કે એની કાંઈ જરૂર નહોતી: એના વિના ખાસી રીતે નહીં શકત-નકામી માથાકુટ કરી. આપણને વાસના રૂપી એવી એક ભૂખ વળગી છે કે જે કદી પણ તૃપ્ત થઈ શકે તેવી નથી-એવી તરસ છે કે જે કદી પણ છીપી શકે નહીં. જીવનના સર્વ અનુભવો આપણે ભોગવીએ છીએ. તેમાં કેટલાક અનુભવો અતિ રસભર, ઉત્કટપણે, તીવ્ર ભાવે, ભોગવીએ છીએ. અને કેટલાક મંદપણે, વેઠ ઉતારવાની માફક, સુસ્તીથી, ભોગવીએ છીએ. પણ એ બધું ભોગવાઈ ગયા પછી જણાયા વિના રહેતું નથી કે તે બધા ભોગાનુભવો-તીવ્ર અને મંદ, ઉત્કટ અને સુસ્ત-બધા પડછાયા જેવા ભ્રમ ઊપજાવનારા હતા. તેમાં કાંઈ સ્થાયી કે સ્થિર ન હતું. હૃદય ઉપર અમુક સંસ્કાર સુકી. એ બધા પડછાયા અળપાઈ ગયા. એ માંહેનું કશું ધ્રુવપણે સત્ય ન હતું. અને તેમ છતાં એ બધા અસત્ય પડછાયા હોવાનું અનુભવતા અને માનતા છતાં એ વાસનાની ક્ષુધાનો અગ્નિ હોલવાતો નથી. એ ભૂખ અને તરસ નિરંતર આપણને ત્રાસ આપ્યા જ કરે છે. અને નવા નવા પ્રયત્નોની દિશા તરફ આપણને, રાજીથી કે કરાજીથી દોરીને લઈ જાય છે. એ વાસનારૂપી લાકડીની આરનો ઘોઘો પ્રત્યેક ક્ષણે આપણા મર્મ ઉપર વાગતો જ રહે છે. ક્ષણ પણ આરામની વાતનો સંભવ સરખો પણ આવતો નથી. આ પ્રમાણે ક્યાંસુધી રહેશે ? પ્રિય બંધુ ! એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે. જે પદાર્થની તમે શોધમાં છો તે પદાર્થમાં તમે કદાપણ “સુખ” તમારા બીજામાં જ છે એમ જ્યાંસુધી તમે શીખશો નહિ ત્યાંસુધી એમ જ રહેવાનું નિર્માણ છે. “સુખ અંતરમાં છે, બહાર નથી” એ સત્યનું જ્યારે મંદ અને સહેજ સરખું પણ સ્ફુરણ હૃદયમાં અનુભવાયા પછી આપણે તદ્દન જુદા જ સ્વરૂપમાં પલટાઈ જઈએ છીએ. એ એક જ અનુભવનો પાઠ શીખવા માટે જીવનના સર્વ પ્રયત્નનો ઉદ્દેશ છે.

“ સુખ અંતરમાં છે, બહાર શોધવાથી તે મળવાનું નથી ” એમ જ્યાંસુધી નિશ્ચય ન થાય ત્યાંસુધી આત્મા કોઈ કાળે રસમયતાનો અનુભવ કરી શકે નહીં,-

ત્યાંસુધી વિકળ વૃત્તિનો કોલાહલ મચ્યો જ રહેવાનો. નિર્વેદ, નીરસમયતા, બે-
ચેનપણ એ બધાનો પરિહાર કરવા માટે-જીવનમાં કોઈ પ્રકારની રસમયતા આણવા
માટે, આપણે વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ ચોજીએ છીએ, નવા નવા બુટ્ટા શોધીએ છીએ,
નવા નવા તંત્રો આરંભીએ છીએ, પણ જે અર્થે એ બધું થાય છે તે અર્થ-
“સુખ”-તે તો આપણાથી છેટું ને છેટું જ રહે છે. જીવનની નીરસમય સ્થિતિ
દૂર કરવા અને “સુખ” મેળવવા કોઈ લોકો ખાનપાનમાં, દારૂ અને વ્યભિચારમાં,
કોઈ રંગ રાગ, વિલાસ વૈભવ, નાટક ચેટક અને મનગમતા વિહારમાં ઝુકાવે છે.
કોઈ બુદ્ધિ કે સમૃદ્ધિની જાળ વિસ્તારવામાં, કોઈ કાવ્ય તરંગના આનંદ ઉદ્ઘાસમાં
એમ વિવિધ સ્થૂળ સૂક્ષ્મ પ્રવૃત્તિઓ ચોજે છે. એકમાં “મજા” ન આવી તો વળી
બીજું, બીજામાં મજા ન પડી તો વળી ત્રીજું એમ ખાટલેથી પાટલે અને પાટલેથી
ખાટલે, એવી દર્દમય ચલવિકલ વૃત્તિ વધ્યા કરે છે. એ બધો પ્રયત્ન દુઃખ અને નિ-
ર્વેદ બેચેની અને કંટાળાનો પરિહાર કરી સુખ અને રસમયતા મેળવવા અર્થે થાય
છે. પણ તે કોઈ કાળે કોઈને મળી છે? નહીં જ. કારણ? સુખ બહાર નથી, અંત-
રમાં છે, માટેજ.

આ જમાનાનો મોટો ભાગ આંખો મીચી, બેભાન બનીને “સુખ” ની પાછળ
દોડી રહ્યો છે. ઘડીમાં તેઓ આ દિશામાં, તો ઘડીમાં પેલી દિશામાં, ઘડીમાં આ
ચીજને અજમાવે તો ઘડીમાં પેલી ચીજને અજમાવે, અને તે બધું કરવા દરમિયાન
તેઓ મૂર્ખ બનીને એમ માનતા હોય છે કે હું જેની શોધમાં છું તે હવે લગભગ
હાથમાં આવી ગયું છે. આ જરા આગળ વધીને પકડું એટલી વાર છે. પછી મને
સુખ, શાંતિ, આરામ અને રસ મળવાનો. જો કે તેઓ પુનઃ પુનઃ નિરાશ બને છે,
આશા પ્રમાણે કશું જ સુખ કે શાંતિ મેળવી શકતા નથી, તો પણ તેઓ તેની શો-
ધમાં તો એક જ સરખી પ્રગળ ખંત અને ઉત્સાહથી મંડ્યા રહે છે. વારંવાર
નિરાશા મળવા છતાં શાથી તેઓ નિરૂત્સાહી ન થતાં લાગ્યા રહે છે? કારણ એજ
કે આત્મા વાસ્તવ સુખને ચાહે છે. કાંઈક આવશ્યક છે અને તે મેળવ્યા વિના છુટકો
નથી એમ અંતરમાંથી ધ્વનિ ઉઠ્યા જ કરે છે. પણ એ “કાંઈક” કયા સ્થાને છે તે
ચિન્તારવા મનુષ્ય રોકાતો નથી. માત્ર અંધ સંજ્ઞાથી ઓઘલાવે મુઠીઓ વાળી દોડા-
દોડ કરી મુકે છે. જેમ જેમ આત્મા વિકાસ અને ઉન્નતિ મેળવતો જાય છે તેમ તેમ
ધીરે ધીરે તેને માલુમ પડતું જાય છે કે પોતે શું શોધે છે અને તે શોધનો વિષય
ક્યાં રહેલો છે. પછી તે બુદ્ધિપૂર્વક, ઉપયોગસહ વર્તમાનપણે વસ્તુસ્વરૂપની ભાવના
મેળવે છે એવટે અનેક અનુભવોના અંતે તે મનુષ્ય જ્યાં એ વસ્તુ રહેલી છે તે
પ્રદેશમાં-અંતરમાં-વળે છે. અત્યારસુધીના તેના ગાંડપણ અને બેવકુફી ઉપર પછી

આશક્તિ રહિત કર્મ.

૩૦૫

તેને હસવું આવે છે. પછી તે ખરા અર્થમાં “સમજે છે” કે આ બધાનો ઉદ્દેશ એક જ છે અને તે એ કે સ્વરૂપની શોધ. ત્યાં સુખ, શાંતિ, અને આરામ છે. સર્વ અનુભવોનું, પ્રયત્નોનું, કલહનું આખરનું ફળ એ નિશ્ચયરૂપે હોવું જોઈએ કે સુખ અંતરમાં છે—બહાર નથી. આવો નિશ્ચય જોડેલે અંશે આપણા હૃદયમાં જામે છે તેટલે અંશે આપણે મનુષ્ય મટી દેવ બનીએ છીએ. બંધનમુક્ત બનીને સંસાર અને સંસારની ચીજોને તેના ખરા અર્થમાં અને ખરા રૂપમાં જોઈ શકીએ છીએ.

ઘણા અર્ધ-જ્ઞાનવાળા મનુષ્યો એમ કહે છે કે “એ તમારી વાત બધી ઠીક છે. હિંદુસ્થાન માંહેના બધા જ દર્શનો અને ધર્મો એકે અવાજે એ વાત ડિંડિ. મનાદથી પોકારી રહેલ છે, પરંતુ આ પાશ્ચિમાત્ય સંસ્કૃતિ અને સભ્યતાના જમાનામાં એ તત્ત્વજ્ઞાન હવે અમારી જીવન-ઘટના સાથે અનુકૂળ થાય તેમ રચું નથી. પૂર્વકાળમાં જ્યારે આર્યાવર્તના મનુષ્યોને બીજો કાંઈ લાંબો ઉલોગ કે વ્યવસાય ન હતો, અને માત્ર અનાજ વાવી તેની પેદાશ ઉપર તેઓ ગુબ્બરો ચલાવતા, તે વખતે આ તમારું તત્ત્વજ્ઞાન કદાચ વ્યાજબી હશે; કેમકે લોકોને જ્યારે બીજો કાંઈ ધંધો પાણી હોતા નથી ત્યારે આલોક, પરલોક, આત્મા, પરમાત્મા, બ્રહ્મ, ઇશ્વર અને એવી એવી બીજી ભગવાનના ઘરની લાંબગડ ગોઠવ્યાં કરે છે. પણ હવે એ યુગ વીતી ગયો છે, અંતરમાં ગરી રહેવું કોઈને પોસાય તેમ નથી.”

આ વાત જો ખરી હોય તો, અને હમે પ્રતિપાદન કરેલું સત્ય માત્ર અમુક દેશ કાળના અમુક જનમંડળને જ લાગુ પડી શકે તેવું હોય તો, એ સત્ય નથી પરંતુ અસત્ય અથવા અર્ધસત્ય છે. જે સત્ય પ્રત્યેક આત્માને પ્રત્યેક દેશમાં અને પ્રત્યેક કાળમાં લાગુ પડે નહીં, તે સત્યનો અત્યારે જ બહિષ્કાર કરી દેવો વ્યાજબી છે. એ સત્ય સનાતન સત્ય નહીં પરંતુ ક્ષણિક અને ચંચળ બ્રાન્તિ માત્ર છે. ઉન્નતમાં ઉન્નત અને અધમમાં અધમ એ સર્વના સંબંધે સનાતન સત્ય તો એક સરખું સમાન હોવું ઘટે છે. અનંત વિશ્વમાંથી એક પણ આત્માને એ લાગુ પડવામાં વાંધો રહેતો હોય તો એ સત્યને તરછોડીને દૂર કરવા જોવું છે. કેમકે એ સત્ય પોતાના આલેષમાંથી એક આત્માને બહાર રાખે છે. અને એ બહાર રહેલો આત્મા આખા વિશ્વ સાથે સંકળાએલો હોવાથી, તે બહાર રહેતાં, આખું વિશ્વ એ સત્યના પ્રદેશમાંથી બહાર નીકળી જાય છે. સનાતન સત્યના મહા નિયમોના પ્રદેશમાંથી એક તુચ્છમાં તુચ્છથી માંડીને ભવ્યમાં ભવ્ય આત્મા પણ બહાર રહી શકે નહીં.

“આપણા વર્તમાન જીવનક્રમને ઉપરોક્ત પ્રકારનું સત્ય યથાર્થપણે ઘટી શકતું નથી” એમ કહેનારાઓ એક રીતે વ્યાજબી છે, એમ પણ અમારે કદાચ વીના ચાલતું નથી. કેમકે આપણા ચાલતા ધર્મશાસ્ત્રો ઉપલક દૃષ્ટિથી વાંચીને તેઓ

એવાજ નિર્ણય ઉપર આવે છે કે જેઓ પોતાનું જીવન ધ્યાનમાં, ચિંતનમાં, વિચારમાં, અને સ્વપ્નમાં ગુબ્બરી શકે તેમ હોય તેમને જ આંતર-જીવન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ઉપરચોટીઆ નજરથી ધર્મગ્રંથો વાંચનારને એવો જ ખ્યાલ આવે કે જો મનુષ્ય ઇશ્વરીજીવન ગાળવા માગતો હોય અને પ્રભુને ખુશી કરવા ઇચ્છા ધરાવતો હોય તો તેણે વસતી છોડીને વનમાં વસવું જોઈએ, લોગસૂચક સામગ્રીનો ત્યાગ કરી ભગવા ધારણ કરવા જોઈએ. શોક તાપના દાવાનળથી આ સળગી રહેલો સંસાર ત્યજી દહને કોઈ એકાન્ત જંગલ કે પહાડપર્વતની શુદ્ધમાં નિરાંતે પડી રહેવું જોઈએ. તનમનના અનેક કળેા બહારી લેવા જોઈએ. સ્ત્રી, પુત્ર, ખંધુ, ખહેનો આદિ નિકટ સંબંધના જનો ઉપર હમેશા જમર ચઢાવીને જોતાં શીખવું જોઈએ, કેમકે તેમણે જ આ સંસારમાં આપણને મોહની આંત્રીમાં જકડી લીધા છે.

તેમની આ માન્યતા જો કે તેમણે “શાસ્ત્રો” માંથી તારવી કાઢી હોય છે, છતાં તે ખરી નથી. અલખત, ખડ્ડું છે કે ઘણાખરા ધર્મગ્રંથોમાં એવી વાતોનો સાક્ષાત પ્રબોધ જોવામાં આવે છે, અને તેમ આચરણ રાખનારાઓ માટે અનેક ઇનામોની લાલચો પણ ગોઠવી હોય છે, પરંતુ તે ખરો માર્ગ હોવાનું હમે માનતા નથી. હમે પુછીએ છીએ કે સંસારથી ભાગીને આત્મા ક્યાં જાય તેમ હતું ? શું સંસાર ફક્ત ઈંટમાટીના મકાનોનો અને સ્ત્રીપુત્રાદિકનો અનેલો છે ? નહીં જ. પોતાનો સંસાર મનુષ્ય હમેશા પોતાની સાથે જ લઈને ફરે છે. અગર તે ઘોર જંગલમાં હો કે પર્વતની શુદ્ધ શુદ્ધઓમાં હો, પણ સંસાર તો હમેશા તેના લેગો જ હોય છે. કેમકે વાસના એ જ સંસાર છે, શું સ્થાનાંતર કે વસ્ત્રાંતર કરવાથી સંસારાંતર કદી ખની શકે તેમ છે ?

અલખત, ખડ્ડું છે કે સ્થાન અને વસ્ત્રની, સંયોગો અને પરિવેષ્ટનોની અસર મનુષ્યના ચિત્ત ઉપર અવશ્ય થાય છે, પરંતુ એ બધા ગૌણ નિમિત્તો છે. ઘણા સાચા યોગીજનો અને મહાત્માઓ વનોપવન કે પર્વતોની શુદ્ધઓમાં જોવામાં આવે છે, અને વ્યવહારમાં ચાલતી વસ્ત્રપરિધાનની પદ્ધતિથી ઉલટી રીતે પોશાક ધારણ કરતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે, પરંતુ તેથી એમ કાંઈ એકાન્તપણે ફલિત થતું નથી કે મહાત્મા થવા માટે આપણે બધાએ શુદ્ધઓની શોધ કરવી જ જોઈએ અને કાપાય કે ગેરરંગના વસ્ત્રો ધારણ કરવા જ જોઈએ. પ્રવૃત્તિના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં ખરા મહાત્માઓ જડી આવે છે. વનમાં હોવું કે વસતીમાં હોવું એ આત્માના પૂર્વ કર્મની ઘટના છે. તેના જન્માંતરોની ઇચ્છાના પરિપાક રૂપે તે જુદા જુદા સ્થાનોમાં અને પરિધાનોમાં હોવાનું પસંદ કરે છે. જેમની પ્રકૃતિને પ્રવૃત્તિ અને વ્યવસાય ગમે છે તે તેની મધ્યમાં હોય છતાં ધારે તો આં-

આસક્તિ રહિત કર્મ.

૩૦૭

તર-જીવન ગુબારી શકે છે. જેમની પ્રકૃતિને એકાંત કે વનવાસ પ્રિય હોય તેઓ ત્યાં હોવાનું પસંદ કરે છે અને ત્યાં રહીને પણ તેમની વાસનાને અનુસરતો સંસાર ઉપબવી કાઢે છે. આથી અમુક રસ્તે જ સત્ય છે એમ માનવું તે ભૂલ છે. પોતાના પૂર્વ કર્મ અથવા પૂર્વ મેળવેલા સંસ્કારો અને સેવેલી ભાવનાઓ વડે મનુષ્ય જે અવસ્થામાં રહેલો હોય છે તે અવસ્થાને તેણે વધાવી લેવી જોઈએ. તેમાંથી તે ભાગી છુટી શકેજ નહીં. બધા સંયોગોમાં આત્માને અમુક અમુક ફરજો હોય છે તે તેણે આનંદ પૂર્વક બબ્બવી લેવી જોઈએ. અને તે બધા દરમ્યાન તેણે આસક્તિ રહિતપણે, અબંધ પરિણામે, નિર્મોહિતા પૂર્વક રહેવું જોઈએ. અમે આ સ્થાને એ માર્ગના પ્રતિપાદનનો ઉપક્રમ કરેલો છે. ક્રમે ક્રમે તે મુદ્દાનું પરિસ્પુટન કરીશું.

મનુષ્ય અત્યારે જે સંયોગો અને પરિસ્થિતિઓની મધ્યમાં છે તે તેણે પોતાની જ રાજી બુશીથી બેઠારી લીધી હોય છે. આપણને જૂતકાળમાં અમુક પ્રકારની વાસનાઓ, ઇચ્છાઓ, આકાંક્ષાઓ અને ભાવનાઓ હતી તે પ્રમાણે બહિર પ્રવૃત્તિ માટે પ્રયત્ન કર્યો હતો, અને તે બધાના અવશ્યભાવી પરિણામ રૂપે આપણે આપણી વર્તમાન અવસ્થામાં છીએ. આથી એમ માનવાનું નથી કે તે તે ઇચ્છાઓ, આકાંક્ષાઓ આદિ માટે આપણને આ કાળે કોઈ ઉચ્ચતર સત્તા તરફથી શિક્ષા કરવામાં આવે છે, અથવા બદલો લેવામાં આવે છે. હમે એમ માનીએ છીએ કે શિક્ષા કે ઇનામ એ વિશ્વના સનાતન નિયમોનો વિભાગ નથી. શિક્ષા કે ઇનામ રૂપે બદલો આપનાર કોઈ ઇતર સત્તા છેજ નહી. ખરી વાત ફક્ત એટલી જ છે કે ગત કાળમાં આપણે અમુક કામ કરવાની ઇચ્છા સેવેલી, આપણાથી બન્યું તેટલું તે કામ પાર પાડેલ, અને પરિણામ એ આબુ કે એ.સર્વના પરિણામ રૂપે અત્યારે આપણે જે કાંઈ છીએ તે છીએ. આપણે દેવતામાં આંગળા મુકી અને પરિણામે આપણે અત્યારે દાઝવાથી ઉઠેલા ફેડલાની ચાકરી કરીએ છીએ. દેવતા ઉપર આંગળી મુકવી એ માટે દેવતા આપણને કાંઈ શિક્ષા કરતો નથી. પણ એમ કરવાનું સહજ પરિણામ દાઝવું એ છે. આપણે જૂતકાળમાં જે જે કાર્યો કરેલા હતા, જે જે ભાવનાઓ સેવેલી હતી તે બધી એકાંતપણે ખરાબ જ હતી એમ માનવું બ્યાજળી નથી. માત્ર આપણે અમુક અમુક પદાર્થો ઉપર અસાધારણ આસક્તિ રાખી હતી અને તેમાં મૂઢ બની બંધાઈ રહ્યા હતા, એનું પરિણામ કદાચ ન્યૂનાધિક અંશે આપણને અફચિકર અને દુઃખપ્રદ નીવડ્યું હશે, તેમ છતાં એ દુઃખપ્રદ પરિણામ એક રીતે બહુજ ઇચ્છવા યોગ્ય છે, કેમકે એ દુઃખકારક અનુભવ હવે આપણને તેવુંજ કર્મ ફરીથી કરતા અટકાવે છે. એ અનુભવની યાદી આપ-

૩૦૮

શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશ.

જીને ફરીથી તેવીજ ભૂલ કરતા અટકાવે છે. એક વખત આપણી આંખ ઉઘડે છે તે પછી આપણી મુશ્કેલી અને કષ્ટનું નિદાન આપણે ચોક્કસ કરવા સમર્થ થઈએ છીએ અને ફરીથી એવી મુશ્કેલી અને કષ્ટમાં ન ઉતરાય તેવે પ્રકારે વર્તીએ છીએ. એકવાર દાઝ્યા પછી અને ફેડલાનું પરિણામ મેળવી એ અનુભવ આપ્યા પછી ફરીથી તેજ પ્રકારનો કડવો અનુભવ લેવાની મૂર્ખાઈ કરતાં અચકાઈએ છીએ.

આપણે આ ઘટનાને “કર્મનો નિયમ” કહીએ છીએ. આપણા માંહેના પ્રત્યેકને આવા પ્રકારના “કર્મો” વળગેલા છે, અર્થાત તેણે ભૂતકાળમાં સેવેલી ભાવનાઓ અને કરેલી કૃતિના પરિણામો તેનામાં સંસ્કારો રૂપે ઉપસ્થિત છે. તે “કર્મો” તેના જીવનની પ્રત્યેક ક્ષણે દશ્યમાન થાય છે. તેનું આચર્ય, તેની રીત-ભાત, વર્તન, વલણ એ બધું “કર્મ” નોજ બહિર્ભાવ છે. પરંતુ આપણે “કર્મ” થી ભડકીને ખડીવાની જરૂર નથી. “કર્મ” વડે ઘેરાયેલા હોવાનું ભાન આપણને ઠરાવે તે ઠીક નથી. એથી ઉલટું એ ભાન આપણા અંતરાત્મામાં ઉદયમાન થયા પછી અને એ વાતનું રહસ્ય જાણ્યા પછી આપણે બહુજ થોડા કલેશ અને દુઃખ સાથે એ “કર્મો” ભોગવી શકીએ છીએ, અને નવા કર્મોને ઉપાર્જતા અટકીએ છીએ. આપણે ભૂતકાળમાં જેવા કારણોને ગતિમાં મુક્યા હોય છે તેને અનુસરીને આપણા અત્યારના ઉદયમાન કર્મો સુખકર કે દુઃખકર હોય છે. અને તે સાથે પણ બહુ લક્ષમાં રાખવા ચોચ્ય બાબત એ છે કે આપણા અત્યારના માનસિક વલણથી આપણે સુખપ્રદ કર્મને દુઃખપ્રદ માની શકીએ અને દુઃખપ્રદને સુખપ્રદ પણ માની શકીએ. એ માનવાનો આધાર આપણા મોહનીય કર્મના ઉપર છે. મોહ અને મૂઢતાનું આવરણ ખસી જતાં આપણું જ્ઞાન નિર્મળ થાય છે અને જે પૂર્વે આપણે દુઃખકારક કલ્પતા હતા તેમાંથી દુઃખકારકતાનો ડંખ નીકળી જાય છે. જ્ઞાની જનો અને તત્વજ્ઞો અનિષ્ટ કર્મના પરિણામોમાં અનિષ્ટતા જોવાની ના પાડે છે, અને મૂર્ખ મનુષ્યો સારામાં સારા કર્મમાં પણ સંતોષ નહીં માનતા તેમાં અનિષ્ટતા જ જોયા કરે છે. આટલા જ માટે જૈન શાસ્ત્રકારોએ વેદનીય આદિ કર્મો કરતાં મોહનીય કર્મનું પ્રાબલ્ય વિશેષપણે ચર્ચાને તેનાથી બને તેટલું મુક્ત થવા લબ્ધ આત્માઓને સલાહ આપી છે.

પ્રત્યેક આત્મા તેણે પોતે ગત કાળમાં પોષેલી વાસનાઓને અનુસરીને આ ભવમાં અમુક પદાર્થોમાં પ્રીતિવાન બને છે. આપણને એક પદાર્થ અથવા સ્થિતિ વિશેષની પ્રબળ વાસના હોય, અને એ વાસનાને પ્રત્યેક ક્ષણે પોષણ આપી હૃદયની ભૂમિ ઉપર ઉછેર્યા કરીએ તો આપણે કારણ-કાર્યની એવી પરંપરામાં ગુંચવાઈ જઈએ કે તે આપણને અત્યંત કષ્ટ, વેદના, અને મર્મભેદક ચિંતા આપે છે. એ સ્થૂળ અને

આસક્તિ રહિત કર્મ.

૩૦૯

માનસિક દુખોની આંટીમાં ગોટવી નાખે છે. આપણી વાસના કદાચ અતિ પ્રબળ હોય તો સંભવ છે કે આપણે આપણી વાસનાનો વિષય મેળવીએ; પરંતુ એ વિકારો અને પ્રબળ ચિંતાઓના તોફાનની મધ્યમાં જે વેદના ભોગવવી પડે છે તે, વિષયને પ્રાપ્ત થયા પછી મળનારા કાલ્પનિક સુખ કરતાં અનંત ગુણુ અધિક છે. આપણા પ્રિય મનુષ્યોના ભોગે, આપણા સ્થૂળ અને માનસિક આરામ અને શાંતિની આહુતિ આપીને, કદાચ આપણે ધારેલું ઇનામ મેળવી શકીએ ખરા. પરંતુ તેવો સંભવ હમેશા હોતો નથી. મોટે ભાગે તો એવું બને છે કે જે પદાર્થની આપણને પ્રબળ ઇચ્છા હોય છે તેજ પદાર્થની આપણા કરતાં પ્રબળતર ઇચ્છા બીજા મનુષ્યને હોય તો તે આપણે ઇચ્છેલા પદાર્થને પોતાના મહત્તર સંકલ્પ-બળના પ્રભાવથી પોતા તરફ ધસડી બંધ છે. અને આપણે તો આપણે પોતે ગતિમાં મુકેલી વાસનાની ચંત્રણામાં પીલાઈને મરી જઈએ છીએ. મનુષ્ય બ્યારે ફળ અને પરિણામની ઉત્કટ વાસના રાખે છે ત્યારે તે એવી શુચ્યવણીવાળું માનસ-ચંત્ર (mental machinery) પોતામાં ઉપજાવે છે કે તે તેને પોતાને જ દળીને લોટ કરી નાખે છે. કરોળીઓ પોતાની બળમાં પોતે જ ફસાઈને મરી જાય છે તેમ મનુષ્ય પોતાની કૃતિના ફળની પ્રબળ ઇચ્છામાં પોતેજ ગોટવાઈને મર્માતિક વેદના અનુભવતો અનુભવતો પોતાના જીવનને મૃત્યુ કરતાં પણ અધિક મરેલું કરી મુકે છે. જે જામ્ન તેણે પોતે બનાવેલ હોય છે તેના જ વડે પોતાના કુરચા ઉરાડી દે છે, જે આગ તેણે સળગાવી હોય છે તેમાં તે પોતે જ રાખનો ઢગલો થઈને પડે છે. ખરું છે કે અસાધારણ મનોબળ અને અડગ નિશ્ચય-બળવડે મનુષ્ય કેટલીક વાર પોતાની ધારણા પાર પાડી શકે છે, પરંતુ તેમ કરવામાં અન્ય મનુષ્યોના સંબંધે તે જે કારણ કાર્યની સાંકળ ઉપજાવે છે તેના પરિણામો ભોગવવા તેને અનેક જન્માંતરો સુધી શુભાશુભ સ્થાનો અને સંયોગોમાં અવતરવું પડે છે. પોતાની મુરાદ પાર પાડવામાં તેને અનેકના હુક ઉપર, અનેકની પ્રિય સામગ્રી ઉપર પગ મુકીને ચાલવું પડે છે; અનેકનો દ્વેષ, અનેકની ઇર્ષ્યા, અનેકનો ક્રોધ બહારવે પડે છે અને એ પ્રમાણે અસંખ્ય આત્માઓની વાસનાઓ ભેગી પોતાની વાસનાને એવી રીતે શુચ્યવી મારે છે કે એ શુચ્યવણી ઉકેલવા તેને ઘણા કાળ સંસારજ્રમણ કરવું પડે છે. એવા શુભાશુભ સંબંધોથી અનેક સવાંતરો સુધી તે પ્રબળ માનસિક ચિંતાઓ વેદે છે. ફળનો દાવો-પરિણામની લાલસા-પદાર્થ મેળવવાની આસક્તિ, એ એવી વસ્તુ છે કે જેનો ફાંસો હમેશા આત્માને બંધનમાં જ રાખે છે. આધ્યાત્મિકતાનું મુક્ત વાતાવરણ તે ઘડી પણ અનુભવી શકતો નથી. ઠેર ઠેર તે એવો જકડાઈ પડેલો હોય છે કે તે બંધન તેને પ્રત્યેક ક્ષણે સાલ્યા કરે છે. એવો આત્મા પોતાનો નહીં પણ વાસનાઓનો વે-આણુ થયો હોય છે.

વિશેષમાં વળી એમ જોવામાં આવે છે કે, આત્મા જે પદાર્થ, સ્થિતિ કે અધિકારની પ્રબળ વાસના રાખે છે તે તેને આ ભવ કે ભવાંતરમાં પ્રાપ્ત થયા પછી તેને તેમાં કંઈ જ આનંદ આવતો નથી. ઉલટું જીવન તેને શાપમય થઈ પડે છે. તેણે તેમાં જે સુખ અને આનંદદાયકપણું કલ્પેલું હોય છે તેવું કંઈ તેના જોવામાં આવતું નથી. આથી તેની નિરાશાનો પાર રહેતો નથી. ચક્રવર્તી રાજાઓ અને અસંખ્ય મનુષ્યોના જીવનને પોતાના હાથમાં રાખી શકનાર આપણુદ શહેનશાહો ઘણીવાર કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે એવું માનસિક કષ્ટ અનુભવતા હોય છે. રાજગાદી મેળવવામાં આડે આવનાર અન્ય હરીફોના રક્તમાં તેના હોલો હોય છે, અને તે બધાના પ્રેતાત્માઓના લીધે આર્તનાદથી તેની નિદ્રા દુષ્ટ સ્વપ્નોથી ઉભરાઈ જતી હોય છે, હજારો મનુષ્યોનું લોહી રેડી રાખ્યાસન ઉપર આવનારે જે સુખ મેળવવું ધાર્યું હોય છે, અને પોતાની તીવ્ર વાસનાને જે તૃપ્તિ આપવી ધારી રાખી હોય છે તે ભાગ્યેજ તેને મળી શકતી હોય છે. ઇતીહાસમાં જો કે તેમના આંતર જીવનનું—ચિત્ર આપણે જોઈ શકતા નથી, છતાં શું એ વાત ખુદ્દી નથી કે એ જીવનોમાં આરામ કે શાંતિનો તો નિતાન્ત અસંભવજ હોય છે ? કરોડાધિપતિઓ ઘણીવાર પોતાના આંગણે યાચી રહેલા લીખારીઓ કરતાં પણ અધિક દુખી અને પામર હોય છે. દ્રવ્યની, અધિકારની, લોગ સામગ્રીની સરતમાં જેઓએ જુકાવ્યું હોય છે તેમાંથી મોટો ભાગ તો સરતના સ્થાને પહોંચતા પહેલાં રસ્તામાં જ ખીજા હરીફોની ધકાધકીમાં કચરાઈને પડી જાય છે. સખળ મનુષ્ય પોતાથી સહેજ નિર્બંજને ઘાસના પૂળાની પેઠે રસ્તામાંથી ફેંકી દઈ પોતાનું વિધન ઓછું કરે છે. ખીજાઓ તે પડી ગયેલા મનુષ્યના ઉપર કચરતા ચાલ્યા જાય છે. દુનીઆની સરતમાં ઉતરવાનું આ ફળ છે. વાસના અને સ્વાર્થી રાગ દ્વેષોનું પરિણામ નિરાશામાંજ આવે છે એટલું જ નહીં પણ પોતાને હાનિ પણ તે કરી બેસે છે. અમને એક મનુષ્યના સંબંધે સ્મૃતિમાં છે કે તે ખીજાઓનો અત્યંત તિરસ્કાર કરતો, દરેકને બને તેટલું ધીક્કારતો અને બની શકે તેટલું તેમને નુકશાન પહોંચાડવા પ્રયત્ન કરતો. પરિણામ એ આવ્યું કે દ્વેષ, તિરસ્કાર, ઇર્ષ્યા આદિ અનિષ્ટ વૃત્તિઓની યંત્રણા જે આ વિશ્વમાં પૂર્ણ વેગમાં કામ કરી રહી છે તેને પોતાના સંબંધે તેણે ગતિમાન કરી. તે રાક્ષસી માયાની જાળમાં તે મનુષ્ય એવો તો શું ચવાઈ ગયો કે હજારો મનુષ્યોને તેણે પોતાના દુશ્મનો કર્યા. તેણે હજારોનો દ્વેષ અને ધિક્કાર પોતા તરફ ખેંચી લીધો. તે શરીરમાં, મનમાં, દ્રવ્યમાં હાલ હવાલ મળી ગયો, અને અનંત માનસિક અને શારીરિક દુખ ખમવા લાગ્યો. હજારોનું ખુર કરવા તે નીકળ્યો તેમાંથી ફક્ત તે એકનું જ ખુર કરી શક્યો,

આસકત રાહત કર્મ.

૩૧૧

અને તે એક જણ પણ એવી મનોમય ભૂમિકા ઉપર હોતો કે જ્યાં તેને ઇજ્ઞ થાય તેમાં કાંઈ જ નવાઈ નહીં. અર્થાત્ તે પણ એવીજ દ્રેષી અને ઇર્ષ્યાળુ પ્રકૃતિનો હોતો; અને તેથી તેણે પોતાની પ્રકૃતિ મુજબ ઇર્ષ્યા અને દ્રેષની ભાવનાઓને આકર્ષી લીધી. પહેલા કદાચ તે મનુષ્યને બહુ સજ્જડ થાપ મળી. તેની મૂર્ખાઈ અને એવ-કુફી તેને જડી આવી. વાસનાના પરિણામોની અનિષ્ટતા તરફ તેની આંખ ઉઘડી ગઈ. એના જીવન ઉપર એવો આઘાત થયો કે ફરીથી તે કોઈનો તિરસ્કાર કરતો નહી. ફરીથી એ જાળમાં તે ન ગુંચવાય તે માટે તે બહુજ કાળજી રાખતો. પ્રિય વાંચક બંધુ ! તમે પોતે જે સરતની રમતમાં ઉતર્યા છો તેમાં કદાચ ઇજ્ઞ ઓડોરી એસો તો તમારે ફરીયાદ કરવી ન જોઈએ. કદાચ તમે લોભની યંત્રણામાં ફસાયા હો અને પૈસા તમને અસાધારણ પણે બહાલા હોય તો, એજ લોભની ભૂમિકા ઉપર ઉતરેલા અન્ય અધિક કાબેલ અને પક્ષ તાલમખાળે વડે તમે ફસાઈ જાઓ તો તેમાં તમારે બડબડવું જોઈએ નહીં. તમે કોઈ સ્થૂળ પદાર્થ ઉપર તમારા જીવનને આસકત બનાવ્યું હોય, અને એમાંજ તમારું સુખ કલ્પી મનને ત્યાં ચોટાડ્યું હોય, તો એ પદાર્થ દ્વારા તમને દુખ કે પરિતાપ મળવા અને લોગવવા તમારે તત્પર રહેવું જ જોઈએ.

હવે તમે પ્રશ્ન કરશો કે “ હું પ્રવૃત્તિની મધ્યમાં હોઈને પણ આ બધા ધસા-શથી કેમ છુટી શકું ? એવો કયો રસ્તો છે કે મારા કાર્યના પરિણામોમાં હું બંધાઈ નહી ? શું આ બધું મુકીને હું ભાગી જઉં ? ” એ પ્રશ્નનો ઉત્તર હમે આવતા અંકમાં ચર્ચશું. અત્યારે તો માત્ર એટલુંજ કહીને વિરમશું કે ભાગીને તો ક્યાંઈ જઈ શકો તેમ નથી. તમારા પૂર્વકર્મના પરિણામે તમે જે સંયોગોમાં અત્યારે મુકાયા છો તે સંયોગો તમને કદીજ છોડે તેમ નથી. કદાચ ભાગી જાઓ તો કર્મની સત્તાઓ તમને ફરીથી પકડીને પાછા ત્યાંના ત્યાં લાવીને ઘેસારશે. બાળક નિશાળ-માંથી ભાગી જાય તો જેમ તેના માબાપ અને શિક્ષક તેને પકડીને વારંવાર યોગ્ય કલાસમાં ઘેસારે છે, અને એ કલાસનો અભ્યાસ પુરો કરી ઉપરના વર્ગમાં ચઢે ત્યારે જ તેને તે સ્થાનથી મુક્ત કરે છે, તેમ કર્મની મહા સત્તા પણ પૂર્વનું રણ પુરું વળી રહેતાં પર્યંત કોઈને છોડતી નથી. (અપૂર્ણ).

અધ્યાયી.

૩૧૨

શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશ.

જીવન સૌંદર્ય.

(અંગ્રેજી ઉપરથી)

શાહુ વિકુલદાસ મુળચંદ બી. એ. (ભાવનગર)

“There is no beautifier of complexion, or form, or behaviour, like the wish to scatter joy around us.” Emerson.

(આપણી આસપાસ સર્વત્ર આનંદ ફેલાવવાની ઇચ્છા સમાન આકૃતિને, શરીરને, અને વર્તનને સુંદર કરનાર એક પણ વસ્તુ નથી). ઇમર્સન.

જ્યારે વિદેશીઓએ ગ્રીસદેશપર હુમલો કર્યો, તેના મંદિરોનો અને કારીગરીવાળા સુંદર કામોનો નાશ કર્યો, તે વખતે પણ જે સૌંદર્ય ત્યાં સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યું હતું તેનાથી તેઓનું ઝનુન સ્થેજ નરમ પડ્યું હતું. સત્ય છે કે તે લોકોએ તેના સુંદર અને મનોહર પુતળાઓને છિન્નભિન્ન કરી નાંખ્યા, પરંતુ સૌંદર્યનો આત્મા જીવંત જ રહ્યો અને તેનાથી ફૂર હૃદયમાં નવું જ ચૈતન્ય જાગૃત થયું. ગ્રીસદેશની કળાના આ દેખીતા મૃત્યુમાંથી રોમન કળાનો જન્મ થયો. રોમન લોકોએ ગ્રીસદેશ પર વિજય મેળવ્યો અને તેની કળા કારીગરીના ખજાના રોમમાં લઈ ગયા તે પહેલાં ઇટાલીમાં કળાનું અસ્તિત્વ હતું જ નહિ.

ઘણા સૈંકા પૂર્વે કોઈએ મહાન તત્ત્વજ્ઞ પ્લેટોને પૂછ્યું હતું કે “ઉત્તમ કેળવણી કયી કહી શકાય?” પ્લેટોએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “જે કેળવણીથી આત્મા અને શરીર યોગ્યતાના પ્રમાણમાં સુંદર બને તે જ કેળવણી ઉત્તમ છે.” મનુષ્યના અનુરૂપ વિકાસને માટે માનસિક તેમ જ શારીરિક ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના યોગ્યતાની જરૂર છે. આ યોગ્યતામાં જે વસ્તુની જેટલી ઓછપ રહે તેના પ્રમાણમાં તેનું જીવન નબળું બને છે. અરધા યોગ્યતાથી માણસ પૂર્ણતા મેળવે એ વાત અશક્ય છે. એકલા શરીરને પોષી આત્માને હુધાતુર રાખવાથી માણસ સમતોલપણું જાળવી રાખે એ આશા વ્યર્થ છે, તે જ પ્રમાણે શરીરને હુધાતુર રાખી એકલા આત્માને પોષવાથી શારીરિક તેમ જ આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં માણસ સમર્થ બને એ આશા પણ કેટલેક અંશે નિર્વર્થક છે.

જ્યારે બાળકોને જુદા જુદા પ્રકારનો પુરતો યોગ્ય યોગ્ય મળતો નથી, જ્યારે તેઓને મગજ, મજબૂતતું અને સ્નાયુના પોષણને માટે જરૂરી ચીજો આપવામાં આવતી નથી ત્યારે તેઓના વિકાસમાં તેટલા પુરતી ખામી રહે છે. યોગ્ય યોગ્યતાની ખામીને લઈને તેઓ નિર્બળ અને શક્તિહીન બને છે. દયાંત તરીકે જે

જીવન સૌંદર્ય.

૩૧૩

બાળકને તેના ખોરાકમાં પુરતું ફૅસફેટ મળતું નથી તો તેના અસ્થિનું બંધારણ મજબૂત થઈ શકતું નથી, જેને પરિણામે શરીરનો બાંધો નબળો બને છે અને શરીરના સાંધા શિથિલ થઈ જાય છે. જે મગજ અને મજબૂતતાના પોષક ફૅસફેટીક તત્વો ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે તો તેથી આખા બંધારણ પર અસર થાય છે. મગજ અને મજબૂતતાનું ઓ અપૂર્ણ, અશક્ત અને અવિકસિત રહે છે. જેવી રીતે શરીર મજબૂત, સુંદર અને નિરોગી બનાવવાને બાળકને લિન્ન લિન્ન પ્રકારનો શારીરિક ખોરાક આપવાની જરૂર છે તેવી જ રીતે મનને યોગ્ય પોષણ આપી સબળ, નિરાશય અને ચપલ બનાવવાને માનસિક ખોરાકના વૈવિધ્યની પ્રત્યેક માણસને આવશ્યકતા છે.

દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવાના આપણા દેશના આશ્ચર્યકારક સાધનોએ આપણા લોકોની લોભવૃત્તિને એટલી બધી ઉત્તેજિત કરી છે કે ઉચ્ચતર શક્તિઓને ભોગે આપણી ભૌતિક શક્તિઓનો અતિ વિકાસ થઈ જશે એવો ભય રહે છે. શારીરિક અને માનસિક બળને જ માત્ર ખીલવવું એ બસ નથી. જે કુદરત અને કળાના સૌંદર્યને પારખવાની શક્તિને પોષણ આપવામાં ન આવે તો આપણું જીવન પુષ્પ અને પક્ષિ વગરના, મધુર સુગંધ અને નાદ વગરના પ્રદેશ જેવું શુષ્ક થઈ જાય તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. ધારો કે શરીર સબળ હોય તો પણ જે સૌંદર્યથી તેની સબળતા શોભે અને તેને આકર્ષક બનાવે તેની ખામી રહેશે.

આખું જગત રમ્યતાથી ભરપૂર છે, સંગીતથી પૂર્ણ છે, અને પૃથ્વી અને સમુદ્રનું સૌંદર્ય ચોમેર પ્રસરી રહેલું છે. આ સઘળું નકામું નથી. અને આ સૌંદર્યની વિપુલતાના દૃષ્ટાંતરૂપ મનુષ્ય પોતેજ છે. જે તમારે મનુષ્યત્વ શબ્દના વિશાળ અર્થમાં મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા હોય તો માત્ર એકજ શક્તિનો વિકાસ કરી અન્ય શક્તિઓને અવિકસિત રાખવાથી સંતોષ માનવાનો નથી; કેમકે કોઈ પણ પ્રકારનો ઔદિક લાભ થવાથી જીવનની સ્વાર્થી અને સ્થૂળ બાબતોજ વિકાસ પામે છે. જે માણસમાં સૌંદર્યને પારખવાની શક્તિ નથી, જે માણસ કોઈ લબ્ય ચિત્રથી, રમણીય સૂર્યાસ્તથી અથવા કુદરતના કંઈ સૌંદર્યથી પુલકિત અને પ્રકુલ્લ થતો નથી તેનામાં કંઈપણ ખામી હોવી જોઈએ.

જંગલી લોકોમાં સૌંદર્યની ગુણગ્રહણ શક્તિ બિંદુલ હોતી નથી. તેઓ તો માત્ર પશુવૃત્તિ અને વિકારોનેજ અધીન હોય છે; પરંતુ જેમ જેમ સુધારો પ્રગટિ કરે છે તેમ તેમ લોભવૃત્તિ વધે છે, જરૂરીયાતો વધે છે અને ઉચ્ચતર શક્તિઓનો આવિર્ભાવ થાય છે તે એટલે સુધી કે સૌંદર્યને માટે પ્રેમ અને ઈચ્છા ઘણી સરસ રીતે વિકાસ પામે છે, જે આપણને શરીર ઉપર, જૂઠાં અને આપણી આસપાસ

૩૧૪

મી આત્માનંદ પ્રકાશ.

પ્રકટ થયેલ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. એક મહાન વિચારકે કહ્યું છે કે-“ મનુષ્યના ઉચ્ચ અને ઉત્તમ ગુણોના વિકાસમાં સૌંદર્ય સંપૂર્ણ પાઠ ભજવ્યો છે અને સુધારાનું માપ શિલ્પકળા અને ચિત્રકળાપરથી કરી શકાય છે. ”

સૌંદર્યના પ્રેમની અસર ચારિત્ર્યપર ઘણી જખરી છે. જ્યાં વધારે ઔદાર્ય, વધારે માધુર્ય અને વધારે સૌંદર્યને બદલે વધારે દ્રવ્ય કેમ સંપાદન કરવું એ સૌથી અગત્યનું છે એમ વિચાર કરવાનું શિખવવામાં આવે છે તેવા વાતાવરણમાં જે બાળકને ઉછેરવામાં આવે છે તે ઘણું જ ભાગ્યહીન સમજવું. આવા પ્રકારની ખોટી કેળવણીથી એક ઉછરતા જીવનને તેના સ્વાભાવિક માર્ગમાંથી ખસેડી મુકવું, તેના આધ્યાત્મિક મધ્યબિન્દુમાંથી ચલિત કરવું અને લૌતિક લક્ષ્ય તરફ ચલવવું તે ખરેખર નિર્દય કામ છે. જ્યારે મન મૃદુ હોય છે અને સારા વા નરસા સંસ્કાર સત્વર ગ્રહણ કરવાને શક્તિવાન હોય છે ત્યારે બની શકે તેટલે દરજ્જે બાળકોને કુદરત અને કળાના સૌંદર્યની વચ્ચે મુકવાની આવશ્યકતા છે. કોઈપણ સુંદર વસ્તુ તરફ તેઓનું ધ્યાન ખેંચાય એવો એક પણ પ્રસંગ જવા દેવો જોઈએ નહિ. આમ કરવાથી તેઓનું જીવન એવા ખજાનાથી સંપન્ન થશે કે જે પછીની જીંદગીમાં કોઈ પણ કિંમતે તેઓને અપ્રાપ્ય છે. આપણા સુંદર ગુણો, ઉચ્ચ વિચારો, નાનુક લાગણીઓ અને સૌંદર્યના પ્રેમને ખીલવવાનું કાર્ય જીંદગીમાં બેઠું શરૂ કરવાથી કેટલો બધો સંતોષ પ્રાપ્ત થાય છે? આથી માત્ર સંતોષ અને સુખ ઉપજશે એટલું જ નહિ પણ કાર્યદક્ષતા પણ દિન પ્રતિ દિન વૃદ્ધિગત થશે.

ચારિત્ર્ય ઉપર નેત્ર અને કર્ણદ્વારા ઘણીજ અસર થાય છે. મનુષ્યના સંપૂર્ણ વિકાસને માટે શાળાઓની કેળવણીની જેટલી અગત્ય છે તેટલી જ પક્ષિઓ અને ઝરાઓના અવાજની, પવનની, પુષ્પની સુગંધની, આકાશના વિધવિધ રંગની, સમુદ્ર, અરણ્ય અને પર્વતોના દૃશ્યોની અગત્ય છે. સૌંદર્યનું નિરીક્ષણ કરવાની તમારી શક્તિને ભજૂત કરવાને અને ખીલવવાને જો તમે તમારા જીવનમાં કર્ણ અથવા નેત્રદ્વારા સૌંદર્યનું ગ્રહણ કરશો નહિ તો તમારો સ્વભાવ કર્કશ, નિરસ અને અપ્રિય થશે. આ સિવાય અન્ય કોઈ વસ્તુ સૌંદર્ય પારખવાની શક્તિનો વિકાસ કરવામાં સહાયજૂત થવાને સમર્થ નથી. તે શક્તિ મનુષ્યને કુદરતની સાથે જોડનારી સંકલના છે. જે વખતે આપણે વિશ્વની પૂર્ણતા અને ભવ્યતાના ચિંતનમાં નિમગ્ન થઈએ છીએ તે વખતે આપણો આત્મા કુદરતની સાથે ગાઢ સંબંધમાં આવે છે તેટલો કોઈ પણ સમયે આવતો નથી.

હમેશાં તમારા જીવનમાં થોડું થોડું સૌંદર્ય ભરવાને યતન કરો, અને તેની અમત્કારિક અસર તમને સત્વર પ્રત્યક્ષ થશે. તેનાથી દુનિયાપરનું તમારું દૃષ્ટિબિંદુ

જીવન સૌંદર્ય.

૩૧૫

વિશાળ થશે, જે દ્રવ્યની કે કીર્તિની પ્રાપ્તિથી પણ થવું અશક્ય છે. તમારો માનસિક તેમજ શારીરિક ખોરાક યોગ્ય વિવિધ વસ્તુઓનો બનાવો. તેનાથી તમને અવશ્ય અમૂલ્ય લાભ થશે. તમારું શરીર કામ કરવાને બળવાન અને સશક્ત હોય અને તેમાં ફેરફાર કરવાની કંઈપણ અપેક્ષા ન હોય તોપણ તમારા મનને તો ફેરફારની અપેક્ષા છે. આરોગ્યના દૃષ્ટિબિંદુથી નિવૃત્તિની જેટલી અપેક્ષા છે તેટલી જ ચારિત્ર્યના દૃષ્ટિબિંદુથી તેની અપેક્ષા છે. જો તમે આખું વર્ષ એકજ પ્રકારના માનસિક ખોરાક પર જીવો છો, જો તમે ત્રણસેપાંસઠ દિવસ એકજ પ્રકારના અનુભવ મેળવો છો તો ખાત્રીપૂર્વક માનો કે તમારા જીવનમાં કોઈપણ સ્થળે લય રહેલું છે. વિજય અને સુખ મેળવવામાં, આપણું જીવન ઉચ્ચ અને ઉદાત્ત બનાવવામાં સૌંદર્ય પારખવાની શક્તિના વિકાસનો વિષય ઘણીજ અગત્યતા ધરાવે છે. સૌંદર્યના પ્રેમથી આંગલવિદ્વાન રસિકનનું જીવન અવર્ણનીય રીતે સુંદર અને ઉચ્ચ બન્યું હતું.

સૌંદર્ય કુદરતનો વિશિષ્ટ ગુણ છે, અને સૌંદર્યની સાથે વધારે પરિચયમાં રહેવું તે કુદરતની સાથે નિકટ સમાગમમાં રહેવા સરખું છે. “જેમ જેમ આપણે મનુષ્યમાં, ખાળકમાં, પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિમાં, બાહ્ય અને આંતર જગતમાં વધારે વધારે સૌંદર્ય જોઈએ છીએ તેમ તેમ આપણે કુદરતને વધારે વધારે પ્રત્યક્ષ કરીએ છીએ.”

જીવનને ઉચ્ચ અને સમતોલ બનાવવામાં સૌંદર્યનો પ્રેમ બહુ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. સુંદર માણસોની અને વસ્તુઓની આપણા પર શું અસર થાય છે તે આપણા સમજવામાં લાગ્યેજ આવે છે. તેઓ આપણી દૃષ્ટિએ વારંવાર પડવાથી આપણા અનુભવમાં સામાન્ય થઈ પડે છે. જેથી આપણું ધ્યાન ખેંચવામાં નિષ્ફળ થાય છે. પરંતુ એ તો ચોક્કસ છે કે પ્રત્યેક સુંદર ચિત્ર, પ્રત્યેક રમણીય સૂર્યાસ્ત, પ્રત્યેક ભૂપ્રદેશનો કટકો, પ્રત્યેક લાવણ્યમય આકૃતિ અને પ્રત્યેક રમ્ય પુષ્પ ચારિત્ર્યને ઉદાત્ત અને ઉચ્ચ કોટિનું કરે છે.

આપણા જીવનનું વલણ ઉચ્ચ લાગણીઓનો નાશ કરવા તરફ અને સૌંદર્યના વિકાસને ફાળી દેવા તરફ સામાન્ય રીતે હોય છે. આપણે ભૌતિક વસ્તુઓના લાભ પર વધારે લક્ષ આપીએ છીએ અને જે દેશોમાં પૈસાને પ્રભુત્વ ગણવામાં નથી આવતો તે દેશોમાં જે શક્તિઓને અધિકતર ખીલવવા પર ધ્યાન આપવામાં આવે છે તેના તરફ આપણે દુર્લક્ષ રહીએ છીએ. ન્યાંસુધી આપણી શક્તિઓનો ઉપયોગ દ્રવ્યસંચય કરવામાં આગ્રહપૂર્વક કરીએ છીએ અને ઉચ્ચ સુંદર શક્તિઓને ગુમપણે દબાવી રાખી નષ્ટપ્રાય થવા દઈએ છીએ ત્યાંસુધી ઉચ્ચ સમતોલ

૩૧૬

શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશ.

જીવનની આશા રાખવી નિર્રથક છે; કેમકે જો મગજની ઉચ્ચ અને ઉદાત્ત શક્તિઓનો બિંદુલ વિકાસ કરવામાં આવતો નથી અને હલકી અધમ શક્તિઓનો હદ ઉપરાંત વિકાસ કરવામાં આવે છે તો માણસને પોતાની પશુવૃત્તિની શિક્ષા સહન કરવી પડે છે અને જીવનમાં જે કંઈ સુંદર અને રમ્ય હોય છે તેના ગુણગ્રહણ રહિત થાય છે. દરેક વસ્તુમાં કુદરતના હસ્તાક્ષર (સૌંદર્ય) ને વાંચવા બિંદુલ શ્રમ ન લેવો અને સૌંદર્યને આપણા જીવનમાં તેનો ભાગ ભજવવા ન દેવો એ શું દયાજનક, શરમ ભરેલું અને દોષપાત્ર નથી ?

જે વિચારનું આપણા મનમાં આપણે સેવન કરીએ છીએ અને જે આદર્શને આપણા અંતઃકરણમાં સ્થાપીએ છીએ તેનાથીજ આપણું જીવન ઘડાય છે.

બુદ્ધિવિકાસની જેટલી અગત્ય છે તેટલીજ હૃદયના ગુણોના અને સૌંદર્યને પારખવાના ગુણોના વિકાસની અગત્ય છે. એવો સમય આવશે કે જ્યારે ગૃહમાં તેમજ શાળામાં સૌંદર્યને એક અમૂલ્ય બક્ષીસ સમાન ગણવાનું આપણા બાળકોને શીખવવામાં આવશે. જે બક્ષીસને પવિત્ર અને સ્વચ્છ રાખીને કેળવણીના એક પવિત્ર સાધન તરીકે લેખવામાં આવશે. આપણે સૌંદર્ય, માધુર્ય, લાવણ્ય, અને સુંદર વિચારોના મંદીરને માટે નિયત થયા છીએ એવા અનેક પુરાવા આપણા પોતામાં માલૂમ પડશે. આપણામાં રહેલા સૌથી શ્રેષ્ઠ અને સુંદર ગુણોના વિકાસ સમાન બીજું કંઈ લાભદાયી નથી; જેથી કરીને આપણને જ્યાંત્યાં સુંદરજ દૃષ્ટિએ પડશે અને પ્રત્યેક વસ્તુમાંથી માધુર્ય ગ્રહણ કરવાને શક્તિવાન થશું. જ્યાં જ્યાં આપણે જશું ત્યાં ત્યાં આપણામાં રહેલા ઉત્તમ ગુણોને કેળવવાને હબરો વસ્તુઓ આપણને દૃષ્ટિગોચર થશે. પ્રત્યેક ભૂપ્રદેશ, સૂર્યાસ્ત, અને સુંદર વસ્તુ આપણી માર્ગ-પ્રતીક્ષા કરે છે. પ્રત્યેક પાંદડામાં અને પુષ્પમાં કેળવાયલ દૃષ્ટિ દેવાને મુઘ્ધ કરી નાખે તેવું સૌંદર્ય જોશે. જંગલમાં, અને ખળખળ વહેતા ઝરણામાં, કેળવાયલ કણ સ્વરૈકય અને સ્વરમાધુર્ય સાંભળશે અને કુદરતના ગાનમાંથી અકથ્ય વિનોદ પ્રાપ્ત કરશે.

આપણો ગમે તે ધંધો હોય તોપણ આપણે એવો નિશ્ચય કરવો જોઈએ કે દ્રવ્યની ખાતર આપણામાં જે ઉચ્ચ અને ઉત્તમ છે તેને દબાવી ન દેતાં દરેક પ્રસંગે જીવનને સૌંદર્યથી જ ભરશું. સૌંદર્યને માટેના તમારા પ્રેમના પ્રમાણમાં તમને તેમાંથી આનંદપ્રાપ્તિ થશે, અને તેની ખુબીનું ભાન થશે. જો તમને સૌંદર્યપર પ્રીતિ હશે તો તમે અસુક પ્રકારના કળાકુશળ બનશો. તમે ગમે તે ધંધો વહન કરતા હો તોપણ જો તમને સૌંદર્યપર પ્રીતિ હશે તો તેથી તમારું જીવન પવિત્ર, ઉદાત્ત, અને ઉચ્ચ ધણા અદ્ય સમયમાં અને ધણી રહેલાઈથી બની જશે.

જીવન સૌંદર્ય.

૩૧૭

એટલું તો નિર્વિવાદ છે કે સૌંદર્ય પોતાનો વેશ અત્યારસુધીમાં લજ્જ્યા છે તે કરતાં અધિકગણે મહાન વેશ ભવિષ્યમાં લજ્જવશે. આપણને જે મુશ્કેલી નડે છે તે એ છે કે મહાન ભૌતિક લાભો એટલા બધા લલચાવે એવા છે કે આપણે ઉચ્ચતર ગુણો પ્રતિ દુર્લભજ રહીએ છીએ, અને આપણું જીવન ક્ષુદ્ર રીતે વહન કરીએ છીએ. આત્માની તૃષ્ણા તૃપ્ત કરનાર સૌંદર્ય સમાન એક પણ વસ્તુ દુનિયાની સપાટી ઉપર નથી.

એક વૃદ્ધ મુસાફર પોતાની મુસાફરી વિષે લખતાં એક બનાવ વર્ણવે છે કે તેની મુસાફરી દરમિયાન તે એક વૃદ્ધ સ્ત્રીને મળ્યો હતો, જે સ્ત્રી એક શીશીમાંથી કંઈ પ્રવાહી વસ્તુ ભૂમિ ઉપર છાંટતી હતી. બ્યારે શીશી ખાલી થઈ જતી ત્યારે તે ફરી વખત ભરીને પહેલાંની જેમ વારંવાર કર્યા કરતી. જે મિત્રને તેણે આ વૃત્તાંત કહ્યો તેણે તેને કહ્યું કે તેને તે સ્ત્રીનો પરિચય છે અને તે સ્ત્રીને પુષ્પોપર અપ્રતિમ સ્નેહ છે, અને “રસ્તે ચાલતાં તું પુષ્પો વેરજે, કેમકે તું તેજ રસ્તે થઈને ફરી વખત પત્તાર થવાનો નથી.” એ વચનો પ્રમાણે વર્તતી હતી. તેણે કહ્યું કે જે જે પ્રદેશોમાં તેણે મુસાફરી કરી છે તે તે પ્રદેશોના સૌંદર્યમાં તેની પુષ્પબીજ વેરવાની ટેવથી અત્યંત વધારો થયો છે. સૌંદર્ય પ્રસારવાના આ સ્ત્રીના અવિચ્છિન્ન પ્રયત્નથી અને તેના સૌંદર્યપરના સ્નેહથી અનેક રસ્તાઓએ સુંદરતા અને નવીન સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે. જેમ જેમ આપણે જીવનપથપર આગળ વધીએ તેમ તેમ જો આપણે સૌંદર્યના સ્નેહને કેળવીએ અને સૌંદર્ય બીજ સર્વત્ર પાથરીએ તો આ પૃથ્વી અદ્વકાળમાં સ્વર્ગ સમાન બની જાય.

સૌંદર્ય પારખવાની જે શક્તિ ઘણાખરા લોકોમાં ખિંદુલ વિકાસ પામ્યા વગર દબાઈ જાય છે, તે શક્તિને ખીલવવાને અને જીવન સૌંદર્યમય બનાવવાને વેકેશન કેવી સરસ તક છે? કેટલાકને તો તે કુદરતના સૌંદર્ય અને લાવણ્યના નિવાસ સ્થાનમાં જવા સમાન છે. તેઓ ખીણમાં, પર્વતોમાં, પુષ્પોમાં, ઝરાઓમાં, અને નદીઓમાં જે વિભૂતિ અને મોહિની અનુભવે છે તે દેવોને પણ ચકિત કરે તેવી હોય છે; પરંતુ આ સૌંદર્ય અને વિભૂતિ દ્રવ્યથી અપ્રાપ્ય છે. જે લોકો તેને બુઝે છે અને જેઓ તેની કિંમત બૂણે છે તેઓને માટે તે વસ્તુઓ છે. કુદરતમાં જે સૌંદર્ય છે તેની અમત્કારિક શક્તિનું તમને કદિ ભાન થયું છે? જો ન થયું હોય તો તમે આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનો ખરેખરો પ્રસંગ ખોયો છે.

સુંદર ચારિત્ર્ય, લાવણ્યમય રીતભાત, આકર્ષક અને રમ્ય આકૃતિ, દિવ્ય વર્તન-આ સર્વના આપણે જન્મથી અધિકારી છીએ. છતાં પણ આપણામાંના કેટલા

૩૧૮

શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશ.

બધા બાહ્ય દેખાવમાં કુરૂપ અને વર્તનમાં કઠોર અને કડકશ હોય છે? જો આપણે બાહ્ય દેખાવને સૌંદર્યસંપન્ન કરવા ઇચ્છતા હોઈએ તો પહેલાં તો આપણે અભ્યંતરને સુંદર બનાવવું જોઈએ, કેમકે આપણા પ્રત્યેક વિચાર અને વ્યાપાર આપણી આકૃતિની નાબુક રેખાઓને સુરૂપ અથવા કુરૂપ કરે છે. નાશકારક અને વિષમ માનસિક વૃત્તિઓ સુંદરમાં સુંદર આકૃતિને કુરૂપ બનાવી મુકે છે. મન તેની ઇચ્છા મુજબ સુરૂપતા અથવા વિરૂપતા રચી શકે છે. બાહ્ય સૌંદર્યને માટે ઉદાત્ત અને ઉમદા સ્વભાવ ખાસ અગત્યની વસ્તુ છે. તેનાથી ઘણા માણસોના ચહેરા બદલાઈ ગયેલા જોઈએ છીએ. ખરાબ ઈર્ષ્યાળુ સ્વભાવથી સૌથી સુંદર ચહેરો પણ વિરૂપ થઈ જાય છે. જે સૌંદર્ય સુંદર ચારિત્ર્ય ઉત્પન્ન કરે છે તેના જેવું અન્ય સૌંદર્ય જ નથી. અસદ્વિચારો સેવવાની ટેવના પરિણામે સ્વાર્થીપણાની, ઈર્ષ્યાની, ચિંતાની અને માનસિક અસ્થિરતાની જે રેખાઓ પડેલી હોય છે તે કોઈ પણ પ્રકારના કૃત્રિમ સાધનોથી ભૂંસાતી નથી.

આંતર સૌંદર્ય જ અતિ ઉપયોગી છે. જો પ્રત્યેક મનુષ્ય આંતર સૌંદર્ય ખીલવે તો તે બાહ્યઅભ્યંતર સુંદર થશે એ નિઃસંદેહ છે. આનાથી તેની આસપાસ જે સૌંદર્ય અને રમ્યતા પથરાય છે તેની સાથે સરખાવતા કેવળ શારીરિક સૌંદર્ય કંઈ હીસાબમાં નથી. આપણે ઘણા માણસોના પરિચયમાં આવીએ છીએ કે જેઓના સ્વત્વના સૌંદર્યથી આપણે તેઓને અધીન થઈ જઈએ છીએ. આનું કારણ એજ કે તેઓના શરીરદ્વારા પ્રદર્શિત થતા તેઓના સુંદર આત્માના ગુણોએ શરીરને પોતાના જેવું બનાવી દીધું છે. સૌંદર્યસંપન્ન આત્મા શરીરને સૌંદર્યથી વિભૂષિત કરે છે.

શરીરની વા આકૃતિની સુંદરતા કરતાં આત્માની શ્રેષ્ઠ સુંદરતા પ્રત્યેક માણસને વધારે સરળતાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવી છે. હૃદય સૌંદર્ય અને આત્મસૌંદર્યના વિચારોનું મનમાં નિરંતર રમણ થવાથી સાદામાં સાદી આકૃતિ સુંદર બને તે અશક્ય નથી. માયાળુ અને આનંદી વર્તન રાખવાથી અને સર્વત્ર આનંદ પ્રસરાવવાની ઇચ્છાથી ખરેખર આંતર સૌંદર્ય પ્રાપ્ત થાય છે, અને આ સૌંદર્ય મુખદ્વારા પ્રકાશમાન થઈ, મુખાકૃતિને સુંદર બનાવે છે. ચારિત્ર્યને સૌંદર્યથી અલંકૃત કરવાના તમારા યત્ન અને અભિલાષથી તમારું જીવન અવશ્ય સૌંદર્યસંપન્ન થશે. અને બાહ્ય એ આંતરનો જ આવિર્ભાવ માત્ર હોવાથી તમારી મુખાકૃતિ અને રીતભાત તમારા વિચારોને જ અનુસરશે અને અંતે મધુર અને ચિત્તાકર્ષક થશે જ. જો તમે સૌંદર્યના વિચારોનું, પ્રેમના વિચારોનું આગ્રહપૂર્વક નિરંતર મનમાં સેવન કરશો તો જ્યાં જ્યાં તમે જશો ત્યાં ત્યાં મા-

જીવન સૌંદર્ય.

૩૧૯

ધુર્ય અને ઐક્યની એવી સરસ છાપ પાડી શકશે કે તમારી શારીરિક વિરૂપતા કોઈના ધ્યાનમાં પણ આવશે નહિ. આપણે સુંદર શરીરની, સુંદર મુખાકૃતિની પ્રશંસા કરીએ છીએ; પરંતુ સુંદર આત્માથી તેજસ્વી થયેલી મુખાકૃતિ પર આપણને સ્નેહભાવ ઉપજે છે. આપણને તેના પર પ્રેમ ઉપજે છે, કેમકે તે પૂર્ણ સ્ત્રી અથવા પુરૂષના નમુનારૂપ છે. આપણામાં આપણા મિત્રને માટે જે સ્નેહની લાગણી જાગૃત થાય છે તે તેના બાહ્ય દેખાવથી નહિ, પરંતુ આપણી આદર્શરૂપ મિત્રતાથી થાય છે.

પ્રત્યેક માણસે અને તેટલા સુંદર, આકર્ષક અને સંપૂર્ણ થવા યત્ન કરવો જોઈએ. ઉચ્ચતમ સૌંદર્ય મેળવવાની ઇચ્છામાં મિથ્યાભિમાનનો લેશ પણ અંશ નથી. માત્ર બાહ્ય દેખાવને સુંદર કરવાની વૃત્તિથી તેની ખરેખરી ઉપયોગિતા ભૂલી જવાય છે; કારણકે અવ્યવસ્થિત અને વિરૂપ ચિત્ત અનંત સૌંદર્યને જોઈ શકતું નથી. આત્મ સૌંદર્યથી જ સઘળી વસ્તુઓ સુંદર બને છે, અને આપણે ઉચ્ચગામી અને ઉન્નત થઈએ છીએ. આપણે બાહ્ય સૌંદર્યને ચાહીએ છીએ અને તેથી જે પુરૂષો અને વસ્તુઓ આપણા માનુષી આદર્શ સુધી પહોંચે છે તેઓની પ્રશંસા કર્યા વગર રહી શકતા નથી. પરંતુ સુંદર ચારિત્ર્યવાન પુરૂષ પ્રતિકૂળ સંજોગોને પણ સૌંદર્યમય બનાવે છે, અધિકારથી વ્યાપ્ત સ્થાનને પ્રકાશિત કરે છે, અને અત્યંત પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં સૌંદર્યનું જ ભાન કરાવે છે.

જેઓ જીવનની મહત્તા સમજે છે અને જેઓ સર્વદા જીવન સૌંદર્ય દર્શાવવા મથે છે તેવા મહાત્માઓ ન હોત તો જગતનું શું થાત તે કહી શકાતું નથી. આવા સૌંદર્યના રચનાર કે જેઓ દરેક સ્થળમાં અને દરેક સ્થિતિમાં સૌંદર્ય જ બતાવે છે તેના વગર આપણા જીવન કેવળ શુષ્ક અને સામાન્ય થઈ પડત.

સૌંદર્યની પરીક્ષા કરવાની શક્તિથી માણસને જે આનંદ, સંતોષ અને કલ્યાણ પ્રાપ્ત થાય છે તે કરતાં વધારે મનના બીજા કોઈપણ ગુણથી પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ નથી. બાળવયમાંથી જ સૌંદર્ય પારખવાની શક્તિનો વિકાસ થવાથી ઘણા માણસો દુષ્ટ કર્મ કરતાં અને પાપી જીવન વહન કરવામાં પ્રવૃત્ત થતાં અટકે છે. ખરેખરા સૌંદર્યપરના સ્નેહને લઈને જે વસ્તુઓ બાળકોને પશુસમ અને કર્કશ બનાવે છે તે વસ્તુઓના પંખમાં સપડાતા અને અનેક લાલચોને વશ થતા બચી જાય છે. પરંતુ સુશ્કેલી એ છે કે માબાપો પોતાના બાળકોમાં પ્રથમથી જ સૌંદર્યની પ્રીતિનો અને તેને પારખવાની શક્તિનો વિકાસ કરવાને જોઈએ તેટલો શ્રમ લેતા નથી. તેઓ

૩૨૦

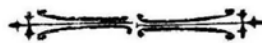
શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશ.

ભાગ્યેજ સમજે છે કે ગૃહની આસપાસની પ્રત્યેક વસ્તુ અને દિવાલપરના ચિત્રો બાળકના આસ્થિપર સચોટ સંસ્કાર પાડે છે. પોતાના પુત્ર પુત્રીઓને કારીગરીના સુંદર નમુનાઓ બતાવવાની અથવા મધુર સંગીત સંભળાવવાની એક પણ તક તેઓએ જવા દેવી જોઈએ નહિ. માબાપોએ પોતાના બાળકોને કોઈ ઉત્તમ કાવ્ય અથવા પ્રોત્સાહક ફકરાઓ વાંચી સંભળાવવાની અથવા તેઓની પાસે વંચાવવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. આનાથી તેઓના મન સૌંદર્યના વિચારોથી ભરાશે અને જે દિવ્ય પ્રેમજ્યોતિ આપણી આસપાસ ફરીવળેલી હોય છે તેના પ્રવાહભણી તેઓના આત્માનું વલણ થશે. આપણી બાળવયમાં જે સંસ્કારો પડે છે તેનાથીજ આપણું ચારિત્ર્ય અને આપણા આખા જીવનનું સુખ ઘડાય છે.

જગત સુંદર વસ્તુઓથી ભરેલું છે, પરંતુ મનુષ્ય જાતિનો મોટો ભાગ તે સઘળી વસ્તુઓ જોવાને અને તેની પરીક્ષા કરવાને કેળવાયેલ નથી. આપણી આસપાસ રહેલું સઘળું સૌંદર્ય આપણે જોઈ શકતા નથી, કેમકે તે જોવાને આપણી દૃષ્ટિને કેળવેલ નથી અને આપણી સૌંદર્યને પારખવાની શક્તિનો વિકાસ થયેલો નથી. દ્રવ્યપ્રાપ્તિની સ્વાર્થી ઘેલણમાં આપણે કેટલું ગુમાવીએ છીએ તેનો વિચાર કરો. રસ્કિને જે ચમત્કાર સૂર્યાસ્તમાં જોયો તે જોવાને તમે પોતે શક્તિવાન થાઓ એમ શું તમે ઇચ્છતા નથી? તમારા સ્વભાવને કઠોર અને કર્કશ થવા દેવાને બદલે, તમારી સૌંદર્ય પારખવાની શક્તિઓને ગુમ રહેવા દેવાને બદલે, હલકી વસ્તુઓ મેળવવા જતાં તમારી ઉચ્ચતર વૃત્તિઓને નષ્ટ થવા દેવાને બદલે, અને અધિક દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવાને દુનિયામાં માર્ગ કરવાની તમારી અધમ વૃત્તિને ખીલવવાને બદલે તમે તમારા જીવનને અધિક સૌંદર્યથી ભર્યું હોત તો સાડું એમ શું તમે નથી ઇચ્છતા?

સૌંદર્યને જોવાની અને જીવનને સૌંદર્યથી વિભૂષિત કરવાની કળામાં જેણે શિક્ષણ લીધું છે તેજ ખરો ભાગ્યશાળી અને સુખી ગણાય છે. તેનો તે અધિકાર એવા પ્રકારનો છે કે તેનાથી તેને રહિત કરવા કોઈ પણ માણસ સમર્થ નથી; તો પણ જે માણસો આત્માના, નેત્રના, અને હૃદયના ઉચ્ચતર ગુણોને ખીલવવાનું કામ વહેલું શરૂ કરવાનો પરિશ્રમ લે છે તે સર્વને તે અધિકાર સુલભ છે. તો તે અધિકારની પ્રાપ્તિને અર્થે કરવા જોઈતા પરિશ્રમનો આરંભ કરો અને તમારા જીવનને બાહ્યાંતર સૌંદર્યથી ભરો.

અસ્તુ !

ધર્મારાધન.

૩૨૧

ધર્મારાધન.

(ચોજક:—વકીલ નંદલાલ લલિતભાઈ-વડોદરા.)

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૨૨૫ થી ૩૨)

ચૌભાંગીનો ખીજો ભાંગો પરીહારરૂપ ધર્મારાધનનો છે. પરીહાર એટલે નિષેધનો ત્યાગ કરવો એટલી એની વ્યાખ્યા છે. મુખ્ય વૃત્તિ એ તો વિભાવદશાનો ત્યાગ કરવાનું ફરમાન છે. આ વિભાવ દશાનું સ્વરૂપ સર્વ જીવો સમજી શકે અને તે પ્રમાણે વર્તી શકે એ બનવું અશક્ય છે, ત્યારે આપણે અહીં સ્થૂળદ્રષ્ટિથી તેનો વિચાર કરીએ. મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરવો, પાપસ્થાનાદિ આશ્રવનો રોધ કરવો જે થકી જ્ઞાનવર્ણાદિ અષ્ટ કર્મનો બંધ પડે એવા કૃત્યનો મન વચન અને કાયાથી ત્યાગ કરવો.

સ્વામીદ્રોહ, મિત્રદ્રોહ, વિશ્વાસદ્રોહ, (વિશ્વાસઘાત) દેવદ્રોહ, ગુરુદ્રોહ, વૃદ્ધદ્રોહ, ન્યાસાપહાર (થાપણમોસો-થાપણ ઓળવવી) કરવો, તેઓના કોઈ પણ હિતના કામમાં આડે આવવું, તેઓને કોઈ પણ પ્રકારના માનસિક, વાચિક અને કાયિક દુઃખ આપવાં. ઘાત ચિંતવવો, ઘાત કરવો, કે કરાવવો, આજીવિકાનો ભંગ કરવો, કે કરાવવો વિગેરે જે મહા અકૃત્યો છે તે મહાપાપની ગણતરીમાં ગણાવેલાં છે. તેથી તે સર્વથા વર્જવા યોગ્ય છે. કુડી શાખ પુરનાર, ઘણા વખત સુધી કોઈ તકરારનો દ્વેષ રાખનાર, વિશ્વાસમાં રહેલાને હણનાર, કરેલા ગુણને ભુલી જનાર, એ ચાર કર્મ ચંડાળ ગણાય છે, અને જાતિ ચંડાળ, ઢેક, ભાંગી, ચમાર વિગેરે ગણાય છે. એમાં એટલું વિશેષ સમજવાનું છે કે, જાતિચંડાળ કરતાં પણ કર્મચંડાળ ઘણા હોય છે, અને જાતિચંડાળ કરતાં પણ કર્મચંડાળ સર્વથા સ્પર્શ કરવા લાયક નથી. (ભુએ શ્રાદ્ધ વિધિ પ્રકરણ પૃ. ૨૭૧) એ અને ખીજાં જે કૃત્ય નિષેધ કરેલાં છે, તે સર્વનો ત્યાગ કરવો એની ગણતરી ધર્મારાધનમાં કરેલી છે. આ પરીહારરૂપ ધર્મારાધનની કર્મત વધારે ગણેલી છે. તીર્થંકર ભગવાને પોતાના જ્ઞાનમાં એ પ્રમાણે જણાવ્યું છે ને તે પ્રમાણે વર્તન કરવાની આપણને આજ્ઞા કરેલી છે. તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ જાતે જ ધર્મારાધન છે. તોપણ આપણે એ સંબંધે વધુ વિચાર કરશું તો આપણી એવી ખાતરી થશે કે છે એ આજ્ઞાઓનું પાલન કરવું એ ઘણા અપાયોને અટકાવનારું છે.

ત્રીજો ભાંગો પરીહાર રહીત સ્વીકારરૂપ ધર્મારાધન. એક પાસથી નિષેધ કરેલી વાતોનું સેવન ચાલતું હોય અને ખીજી બાજુ સ્વીકારરૂપ ધર્મારાધન કરવામાં આવતું

૩૨૨

શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશ.

હોય એ બીજા ભાંગા કરતાં ઉતરતા પ્રકારનું ધર્મારાધન છે. એક લૌકિક કહેવત છે છે કે-‘એરણુની ચોરી ને સોયનું દાન-એવા પ્રકારનું એ ધર્મ આરાધન છે.

ચોથા ભેદ પરીહાર સહીત સ્વીકારરૂપ ધર્મારાધન-ભગવંતે જે જે વાતો નિષેધ કરેલી છે તે વાતોના ત્યાગપૂર્વક સ્વીકારરૂપ ધર્મારાધન એટલે પાપાચરણનો શક્તિ મુજબ ત્યાગ કરે અને આત્માને હિતકારક જે જે વાતો અંગીકાર કરવાની કહી છે, તથા જે જે ક્રિયાઓ કરવાની કહી છે તે તે ક્રિયાશક્તિ મુજબ ઉદ્ધાસભાવે કરવી તે રૂપ ધર્મારાધન.

આચાર ભેદ પૈકી બીજા ત્રીજા અને ચોથા ભેદનો આપણે વિચાર કરશું તો તેમાં ઉત્તમ મધ્યમ અને કનિષ્ઠ પ્રકારનું ધર્મારાધન કયું છે તે સમજાશે. પહેલો ભેદ સર્વથા સ્વીકારરૂપ ધર્મારાધનના સંબંધમાં આપણે તે જગ્યાએ જ વિચાર કરી ગયા છીએ. ત્રીજા ભેદમાં બતાવેલા પ્રકારનું ધર્મારાધન એ કનિષ્ઠ પંક્તિમાં આવે છે. શાસ્ત્રકારોએ નિષેધ કરેલા પાપાચરણમાં હુમેશ રાચીમાચી રહેનાર, જેના મનમાં આ કૃત્ય પાપમય છે એટલો વિચાર પણ આવે નહિ એવા જીવોની વૃત્તિ બહુધા ધર્મારાધન કરવું એવી થવી જ મુશ્કેલ છે. ધર્મ એ પાપનો પ્રતિપક્ષ છે. પાપાચરણનું સેવન કરનારને ધર્મ શબ્દ ઉપર રૂચી થવી મુશ્કેલ ત્યાં ધર્મારાધનની વાત જ ક્યાં રહી ? ત્યારે કેટલાક જીવો ધર્માચરણ કરતા માલુમ પડે છે તેનું કેમ ? ધર્મારાધન કરવામાં મુખ્ય વૃત્તિ એ આ લોક અને પરલોકના સુખની ઇચ્છા હોવી જોઈએ નહીં. આ લોક અને પરલોકના સુખની ઇચ્છા માત્રથી કરેલું ધર્મારાધન આત્માને ગુણનું કારણ થતાં સંસારવૃદ્ધિના હેતુરૂપ નીવડે છે. પાપવૃત્તિથી આજીવિકા ચલાવનાર અથવા પાપમય કાર્યમાં હુમેશા જીવન ગાળનારને સુખની ઇચ્છા તો હોય જ. સુખની ઇચ્છા તો પ્રાણી માત્રને હોય છે. તેથી તેઓ પોતાને દુઃખ ન પડે અને હુમેશા અમારું જીવન સુખશાંતિમાં જાય અથવા જે કંઈ દુઃખ આવેલું હોય તે દુઃખનોનાશ થાય એવી ઇચ્છાથી અથવા લોકમાં સારા દેખાવાની ભાવનાથી અથવા વડિલ-શુરૂ વર્ગના દબાણથી તેઓ ધર્મારાધનના કાર્યમાં ભાગ લેતા જણાય છે. વાસ્તવિક તેમના અંતર પ્રદેશમાં ધર્મની ગંધ પણ હોતી નથી. તેથી તેમનો પ્રયાસ યશસ્વીર્તિ અથવા કદાચિત્ પૌદ્ગલિક સુખના હેતુરૂપ નીવડે એ સિવાય વિશેષ ફળ રૂપ નિવડવાનો સંભવ જ્ઞાનીઓ કહેતા નથી. જેઓ પાપાચરણમાં જીવન ગાળી ધર્મનું નામ પણ સાંભળતા નથી કે યાદ કરતા નથી, તેમની અપેક્ષાએ તેઓ ધર્મારાધનની ગણતરીમાં આવે છે, એ વાત ખરી છે તેથી જ તેઓ ત્રીજા ભેદની જગ્યા રોકે છે.

પરીહાર એટલે નિષેધનો ત્યાગ કરવાવાળા મધ્યમ ધર્મારાધનની પંક્તિમાં

૧ સોની લોકો જેના ઉપર સોનું, રૂપું, ઇત્યાદિ મુદ્રા હથોડાથી ઘાટ થડે છે તે.

ધર્મારાધન.

૩૨૩

આવી શકે. કનિષ્ઠ પંકિતની ગણતરીમાં આવનારાની અપેક્ષાએ આવી વૃત્તિવાળા જીવો હુબર દરજ્જે ઉત્તમ ગણાય. કેમકે તેઓના નિષેધના ત્યાગરૂપ ધર્મથી તેઓ કોઈને પણ અપાયકર્તા નિવડતા નથી. નિષેધ વાતોને અંગીકાર કરી તેમાં રાચી માચી રહેનારાઓ સ્વપર બંનેને અપાયકર્તા છે. તેઓ પોતાની અધોગતિ કરી બીજાઓને ઉપદ્રવ કરનારા છે. જ્યારે નિષેધનો ત્યાગ કરવાવાળા પોતાની અધોગતિ કરતા નથી તેમજ બીજાઓને ઉપદ્રવકારક નીવડતા નથી. ભલે તેઓ સ્વીકાર રૂપ ધર્મારાધન કરી શકતા નથી, તેથી તેઓ સ્વઉન્નતિ સાધી શકે નહીં. તો પણ અધોગતિ તો કરી શકે નહીં જ. કનિષ્ઠ પંકિતનું ધર્મારાધન કરનારાઓની ઉન્નતિ કદી થાય કે ન થાય પણ ઘણા ભાગે તેઓ પોતાની કૃતિથી અધોગતિ કરી લે છે એમ અનુમાન કરવાને હરકત નથી. માત્ર નિષેધનો ત્યાગ એ ધર્મારાધનની ગણતરીમાં આવે છે એવી માન્યતા જૈન સમાજમાં હોય એમ ઘણા ભાગે જણાતું નથી.

ધર્મારાધનનો અર્થ ઘણો અત્યારે સંકુચિતરીતે કરવામાં આવે છે. ભગવંતની આ મહાન આજ્ઞાનો અમલ થવાથી ઘણી જરૂર છે. આ નિષેધરૂપ ધર્મારાધન કરનારાઓનો ઉન્નતિક્રમનો માર્ગ ઘણો સરળ થઈ શકે. જંગલની જમીનમાં ખેતી કરનારાઓ જે જણા પૈકી એક જણ જમીન સાફ કર્યા સિવાય ખેતી કરવાની શરૂઆત કરે તેથી તેને જે ફળ પ્રાપ્તિ થાય તેના કરતાં જમીન સાફ કરી ખેતી કરનારા વિશેષ ફાયદો મેળવી શકે. જો કે પ્રથમના ખેતી કરનારા કરતાં આ બીજા પ્રકારની ખેતી કરનારને મેહેનત મનુરી વધુ પડે, ફળ મેળવતાં થોડાં પડે પણ પરિણામે તે વધારે નફો મેળવી શકે. જે ઉપરથી ભૂમિ સાફ કરવાની આવશ્યકતા કેટલી છે તે આપણને જણાઈ આવે છે. શાસ્ત્રમાં એક દૃષ્ટાંત આપેલું છે કે—એક રાજાને પોતાના મહેલમાં એક ચિત્રશાળા બનાવવી હતી, તે સાફ જે નિપુણ ચિત્રકારોને રોકી દરેકને ચિત્રશાળાનો અડધો અડધ ભાગ નિયમિત મુદતમાં તૈયાર કરી આપવા આજ્ઞા કરી. એકે પોતાના ભાગ પુરતી જગા સાફ કરી ચિત્રનું કામ શરૂ કરી નિયમિત મુદતમાં પુરું કર્યું. બીજાએ તેટલી મુદતમાં પોતાને નીમી આપેલી જગા ઘણી સફાઈદાર બનાવવાને મહેનત કરીને એટલી બધી સફાઈદાર બનાવી કે સામી ભીંત ઉપર કરેલા ચિત્રનું તેમાં પ્રતિબિંબ પડવા લાગ્યું. રાજાનીમેલી મુદતે ચિત્રશાળા જોવા આવ્યો, તે એક બાબુની ભીંત ઉપર ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું નથી એ વાત એકદમ જાણી શક્યો નહીં. બારીકાઈથી તપાસ કરતાં તેને એ વાતનો ભેદ માલુમ પડ્યો. ચિત્રકારે જણાવ્યું કે જ્યાંસુધી જમીન બરાબર ચોખ્ખી અને સફાઈદાર થઈ નથી ત્યાંસુધી તેના ઉપર કરેલું ચિત્ર બરોબર ઉઠી શકે તેમ ટકી પણ શકે નહીં. એ વાતની રાજાની ખાત્રી થવાથી તેણે ચિત્રકારને મુદત વધારી આપી. તે વધારેલી મુદતમાં તેણે તે ભીંત ઉપર ચિત્રનું કામ કર્યું. તે બીજા ભીંત કરતા હુબર દરજ્જે સુંદર થયું. એજ મિશાલે નિષેધરૂપ ધર્મારાધ-

૩૨૪

શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશ.

નથી જેઓનું અંતઃકરણ મળરહિત થયું છે તેના ઉપર જ્યારે ધાર્મિક સંસ્કાર પાડવામાં આવે તે વખતે તે ઘણા સારા રૂપમાં પડી શકે. નિષેધરૂપ ધર્મારાધન એજ વિરતિના પ્રદેશમાં આવી શકે. વિરતિ શું છે ? નિષેધનો ત્યાગ જ. જેટલે જેટલે અંશે નિષેધનો ત્યાગ તેટલે તેટલે અંશે વિરતિ. અને વિરતિ એ જાતે જ ધર્મ છે; કેમકે વિરતિ ભાવિ આવતા પાપોને અટકાવે છે. એક માણસ ઘણો કર્મદાર થઈ ગયો હોય તેણે પોતાની સ્થિતિ સુધારવાની ઇચ્છા હોય તો નવીન કર્મ ન વધે. એના માટે પ્રથમ સંકલ્પ કરવો જોઈએ. એ પ્રમાણે સંકલ્પ કરી પછી કમાઈ કરી જીતું કર્મ અદા કરે તો કાળે કરીને કર્મરહિત થઈ શકે. તેમજ રોગી માણસ પથ્ય પાળી દરદ વધતું અટકાવે તો જ તે ધીજી દવાના ગુણથી નિરોગી દશા પ્રાપ્ત કરે. તે જ મુજબ નિષેધરૂપ ધર્માચરણના પ્રભાવથી પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં તેનામાં ઉત્તમ સંસ્કારો પડવાનો સંભવ છે. અને તેનામાં જ્યારે ઉત્તમ સંસ્કારો પડે એટલે તે સ્વઉન્નતિ જલદી સાધી શકે.

નિષેધના ત્યાગપૂર્વક સ્વીકારરૂપ ધર્મારાધન કરનારા ઉત્તમ કોટિમાં આવી શકે. ધર્મારાધનનો ઉદ્દેશ અને તેનું સ્વરૂપ યથાર્થ સમજી યથાશક્તિ યોગ્યમાર્ગે પ્રવૃત્તિ કરનારા જીવો જ ક્રમે ક્રમે સ્વહિત સાધી શકે. આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ સમજી સ્વરૂપ પ્રગટ કરવાની જેટલી જેટલી પ્રવૃત્તિ કરે તે તમામ તેને હિતકારક છે. ધર્મારાધનનો હેતુ આત્મિક નિર્મળતા વધારતાં વધારતાં પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવાનો છે. જીવ પાપાચરણનો ત્યાગ કરી સ્વીકારરૂપ ધર્મારાધનમાં વધતો જાય તો તે પોતાની ઇચ્છિત સ્થિતિ થોડા કાળમાં પ્રાપ્ત કરી શકે. સ્વીકારરૂપ ધર્મારાધન એટલે શુભ કરણીનું સેવન કરવું એવી શાસ્ત્રકારોએ એની વ્યાખ્યા કરેલી છે. એ શુભ કરણી નિષેધના ત્યાગપૂર્વક હોય તો જ તે ફળદાયી નિવડે છે. સમકિત દ્રષ્ટિની સર્વ ક્રિયાઓ સંવરરૂપ છે. જ્યારે મિથ્યાત્વીની આશ્રવરૂપને પામે છે. જૈન દર્શન નિર્મળ ગુણનો પક્ષપાત કરનાર છે. તેણે કોઈ પણ ઠેકાણે ગુણ રહિત કે મલીન ગુણનો પક્ષપાત કરેલો જ નથી. ગુણસ્થાનકનું સ્વરૂપ આપણને શું શીખવે છે— જીવનનો ઉન્નતિક્રમ ચોથા અવિરતિ સમ્યક્ત્વદ્રષ્ટિ ગુણસ્થાનકથી શરૂ થાય છે. મિથ્યાત્વનો ત્યાગ—ક્ષય અથવા તેનો ઉપશમ અથવા ક્ષયોપશમ કરનાર સમ્યક્ત્વ ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવામાં પૂર્વે નહીં થયેલી એવી આત્મિક નિર્મળતા તેને કરવી પડે છે, આ નિર્મળતા પરિહારરૂપ ધર્મારાધન ઉપર તેનો પ્રેમ થયા સિવાય અને કષાયની પ્રથમ પંકિતને ખસેડ્યા સિવાય તે કરી શકતો નથી. તેથી પરિહારરૂપ ધર્મારાધનને જે પ્રથમ દરજ્જે મહત્વ આપ્યું છે તે વાસ્તવિક છે એમ આપણી ખાતરી થયા સિવાય રહેતી નથી. ચોથા ગુણસ્થા-

ધર્મારાધન.

૩૨૫

નકથી કમે કમે જેમ આગળ વધાય છે તેમ પરિહારરૂપ ધર્મારાધન સાથે સ્વીકારરૂપ ધર્મારાધનમાં પણ વધવું જ પડે છે. દેશવિરતિ ગુણુસ્થાનકના અધિકારી ગૃહસ્થે યથા-શક્તિ પરિહારરૂપ ધર્મારાધન પહેલું જ કરવું પડે છે. તેણે દેશથી પાપાચરણ ત્યાગ કરવાને શ્રાવકનાં વૃત્તો ગ્રહણ કરવા પડે છે. અહીં ગૃહસ્થ-શ્રાવકના ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ ત્રણ ભેદ પાડેલા છે. સાત વ્યસનનો ત્યાગ કરનાર અને નવકારશી અને હુવિહારનું પચખાણ કરી તપ આરાધનની શરૂઆત કરનાર જ કનિષ્ઠ શ્રાવકમાં આવે છે. આટલો પણ જેમણે ત્યાગ કરેલો નથી તેઓ શ્રાવકપણાના નામને ધારણ કરવાના અધિકારી નથી. સાત વ્યસનના ત્યાગરૂપ પાપાચરણ પરિહારરૂપ ધર્મારાધનમાં પણ જે તત્પર થતા નથી એવા જૈન નામ ધારણ કરવાના અધિકારી શી રીતે થઈ શકે. કષાયની બીજ ચોકડીનો ત્યાગ કરનાર તથા ઉત્તરોત્તર ગુણોમાં આગળ વધનાર મધ્યમ તથા ઉત્કૃષ્ટની ગણત્રીમાં ગણાય છે. દ્રવ્ય તથા ભાવ શ્રાવક એવા બીજા પણ બે ભેદ શ્રાવકના છે. શ્રાવક કરતાં વધારે નિષેધ પરિહાર ત્યાગસહ સ્વીકારરૂપ ધર્મારાધનમાં આગળ વધનાર ત્યાગી મહાત્મા સાધુની પંક્તિમાં આવે છે. તેમને કષાયની ત્રીજી ચોકડીનો ત્યાગ કરવો પડે છે. સાધુ મહાત્માઓ સર્વ સાવધ-પાપનો મન, વચન, કાયાથી, કરવું, કરાવવું અને અનુભોદનરૂપ કારણ સર્વથા ત્યાગ કરે છે, અને સ્વીકારરૂપ ચરણસિતરી અને કરણસિતરીરૂપ ધર્મારાધનમાં આગળ વધે છે માટે જ તેઓ જગતવંદનીય બને છે. છઠા ગુણુસ્થાનકવર્તી સાધુ મહાત્માઓ પણ પ્રમાદને વશ હોય છે, તેથી સાતમા અપ્રમત્ત ગુણુસ્થાનકવર્તી સાધુ મહાત્માઓ કરતાં વિશુદ્ધિમાં કમતી હોય છે. આ નિષિધના ત્યાગપૂર્વક સ્વીકારરૂપ ધર્મારાધનમાં વધનારે દ્રવ્યક્રિયા જે ભાવની શુદ્ધિનું નિમિત્ત કારણ છે, તે સહિત ઉત્તરોત્તર ભાવશુદ્ધિમાં આગળ વધવાનું છે. એ બન્નેનો ઘણો નિકટ સંબંધ છે-તેથી બન્નેમાંથી એકેની ઉપેક્ષા કરવા જેવું નથી. પ્રમાદાચરણ એ ગુણોનો ઘાત કરનાર છે. સાતમાંથી બારમા ગુણુસ્થાનકના અંત સુધી ઉત્તરોત્તર ત્યાગ અને સ્વીકારરૂપ ધર્મારાધનમાં ઘણું આગળ વધવું પડે છે. અધ્યવસાયની નિર્મળતા જેમ જેમ વધતી જાય તેમ તેમ તે આગળ વધી શકે છે. આત્માની સકળ સમૃદ્ધિ તેરમા ગુણુસ્થાનક પ્રગટ થાય છે, અને તે થાય ત્યારે જ ધર્મારાધનનો જે મૂળ હેતુ છે તે પાર પડે છે.

જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય, અને અંતરાય કર્મ જે ઘાતીકર્મના નામથી ઓળખાય છે, જે આત્માના સ્વસ્વરૂપના રોધક છે, તેના ઉત્તરભેદ સુડતા-ળીસ છે. બારમા ગુણુસ્થાનકના અંતે એ કર્મોનો સર્વથા સત્તામાંથી નાશ થાય છે-તેઓ તેરમા ગુણુસ્થાનકમાં દાખલ થાય છે. આ તેરમા ગુણુસ્થાનકવાસી જીવો

૩૨૬

શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશ.

પરમાત્મા-જન-ની ગણતરીમાં આવે છે. આખા વિશ્વ-લોક-માં રહેલા પ્રાણી પદાર્થના ત્રણે કાળના ભાવને જાણી અને જોઈ શકે છે. તેઓ તે ભવના આયુષ્યના છેવટના વખતમાં ચૌદમા અયોગી ગુણસ્થાનકે દાખલ થઈ આ મનુષ્યભવનું આયુષ્ય પૂરું કરી એક સમયમાં ચૌદ રાજલોકના સિદ્ધ સ્થાનમાં દાખલ થાય છે. સર્વથા કર્મમળથી રહિત હોવાથી તેમને જન્મ, જરા મરણ કરવાનું હોતું નથી. ત્યાં તેઓ અખંડ આત્માનંદ પદના લોકતા થાય છે. તેઓજ પરમેશ્વર-ઈશ્વર છે.

ગૃહસ્થ ધર્મ આરાધનના અંગે દ્રવ્યપૂજા તથા ભાવપૂજા કહેલ છે. ગૃહસ્થ અને સાધુધર્મ આશ્રિત બાહ્ય ક્રિયા દરેકના અધિકાર પરત્વે ભુદ્ધી ભુદ્ધી કરવાની કહેલી છે. મુનિઓ માત્ર ભાવપૂજના પોષક છે, તે ક્રિયાઓ તીર્થંકર ભગવંતે કહેલી છે. તેથી તેના ઉપરનો અભાવ એ તીર્થંકર ભગવંતની આજ્ઞાના ઉપર અભાવ આણુવા બરાબર છે. અને આજ્ઞા ઉપર અભાવમાં ધર્મ હોવાનો સંભવ નથી. કેમકે આજ્ઞાનું આરાધન એ ધર્મ છે. બાહ્ય ક્રિયા કરવામાં સાધ્ય-લક્ષ્યખિંદુ-આત્મધર્મ પ્રકટ કરવાનો તેમજ નિષેધ અને સ્વીકારરૂપ ધર્મારાધન કરવાનો છે એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. આ લોક અથવા પરલોકના સુખ મેળવવાની ઇચ્છા ખિલકુલ થવી ન જોઈએ. અથવા ગતાનુગતિક બીજા કરે છે તે પ્રમાણે કરવાની પ્રવૃત્તિ ન હોવી જોઈએ. તદ્દહેતુ અને અમૃત આ બે ક્રિયાઓ જ આદરણીય છે. ગૃહસ્થ અને સાધુધર્મ આશ્રિત જે જે ક્રિયાઓ કરવાની કહેલી છે તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી જે હેતુથી તે કરવાની કહેલી છે તે હેતુ ધ્યાનમાં રાખી ભાવ અને વીર્યોદ્ધાસપૂર્વક તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી તે આત્મ-સ્વરૂપ પ્રકટ કરવાના-આત્માની પ્રગતિ કરવાની પોષક થાય છે. આત્મધર્મ પ્રકટ કરવાને તે ક્રિયા જ કારણરૂપ બને છે. આ આત્મધર્મ પ્રકટ કરવાને જે જે નિમિત્ત કારણોનો ઉપયોગ ઉપાદાન કારણ જે આપણો આત્મા છે તેણે કરવાનો છે. આ ઉપાદાન અને નિમિત્તકારણના લેહનું સ્વરૂપ જાણ્યા સિવાય જે પ્રવૃત્તિઓ આત્મ-સત્તા પ્રકટ કરવાના કારણરૂપ છે તે જાતે જ ધર્મ છે એવી કેટલીક વખતે ભુલ થતી જોવામાં આવે છે તેવી ભુલ ન થાય તે સાવચેતી રાખવાની છે.

ઉપર આપણે ચાર લેહથી ધર્મારાધનનું ચર્ચિત્ત્વ સ્વરૂપ તપાસી ગયા તે ઉપરથી આપણે પોતે કઈ દિશામાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ નક્કી કરવાનું છે. જ્ઞાનીઓએ જે જે વાતો નિષેધ કરેલી છે, તે તે નિષેધ કરેલી વાતોનું સેવન આપણા આત્માને પાપરૂપ બનાવી આપણી અધોગતિ કરવાના કારણરૂપ બને છે; તે નિષેધનો પરિહાર કરવાને હમેશા લક્ષ્યમાં રહેવું જોઈએ. એ નિષેધનો પરિહાર કરવો અને તેમાં આપણે ન ફસાવું એ જાતેજ ધર્મ છે, અને તે આપણી અધોગતિ અટકાવનાર છે. દુર્ગતિમાં પડતા પ્રાણીને જે ધર્મ બચાવે છે, તે આ નિષેધના પરિહારરૂપ

સફલતા પ્રાપ્ત કરવાનો સર્વોત્તમ માર્ગ.

૩૨૭

ધર્મજ બચાવે છે. અધોગતિ અટકાવનાર જ પોતાની પ્રગતિ કરી શકે છે, માટે આપણી ગેરસમજથી કે વડિલ વર્ગની શરમને લીધે કે કષાયના ઉદયને લીધે તેવા નિષેધ કારણોનું સેવન ન થાય એની સાવચેતીપૂર્વક જીવન ગાળવું એ કઠણમાં કઠણ ધર્મારાધન છે. તેનાથી આપણે કંટાળી કે ડરી જવાનું નથી. જેટલે જેટલે અંશે એ ધર્મારાધનમાં આપણે આગળ વધશું તેટલે તેટલે અંશે આપણે આપણા પોતાનો જ બચાવ કરી શકશું. એમાં બીજાઓને બચાવવાનો હેતુ નથી, છતાં બીજાઓનો બચાવ સ્વતઃ થઈ જાય છે. આ નિષેધ પરિહારરૂપ ધર્મારાધન એ આપણી પોતાનીજ દયા છે, અને જે સ્વદયા પાળી શકે તેજ પરદયા પાળી શકે છે. જ્યાં સુધી આપણે પાપરૂપ કર્મ કરવાથી પાછા હઠશું નહિ ત્યાં સુધી ધર્મારાધન કરવાની આપણી આપણામાં લાયકાત ઉત્પન્ન કરી છે એવો દાવો કરી શકશું નહિ.

શુદ્ધસ્થ અને સાધુધર્મ આશ્રી જે જે સ્વીકારરૂપ ધર્મારાધન કરવાનું ફરમાવેલું છે તે તે નિષેધના પરિહારના ત્યાગ પૂર્વક કરવાનું છે. તે કરવામાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, જોઈ પોતાની શક્તિપૂર્વક તેનો આદર કરવાનો છે. આ ધર્મારાધનના વિષયમાં હમેશા પોતાની છતી શક્તિ છુપાવવી-ગોપવવી નહિ, અને શક્તિ ઉપરાંત કરવાનો આદર કરવો નહિ. આ જો વાતો ધ્યાનમાં રાખી પ્રમાદના ત્યાગપૂર્વક ક્રમે ક્રમે આગળ વધવાને પ્રયત્ન કરવો એ પણ આપણી ફરજ છે. આ વાતો લક્ષમાં રાખી આપણે આપણું જીવન વ્યતીત કરવા પ્રયત્ન કરીશું તો આપણે આપણા જીવનને આનંદમય બનાવી શકશું, અને એજ આપણા ભાવિ સુખ અને આનંદનું કારણ છે.

સફલતા પ્રાપ્ત કરવાનો સર્વોત્તમ માર્ગ.

લેખક. જગજીવન માવજી કપાસી. (ચુડા)

જગતમાં એક અતિ સૂક્ષ્મ ક્રીટથી લઈને મનુષ્ય પ્રાણી સુધી અનેક પ્રકારનાં પ્રાણીઓ વસી રહેલાં છે. તે સર્વમાં મનુષ્ય સર્વોત્તમ કહેવાય છે. આત્માની સ્વસ્વરૂપ પ્રાપ્તિને માટે મનુષ્ય જીવનજ સાધન હોવાથી તેને સર્વોત્તમ કહેવામાં આવે છે. નિશ્ચયથી વિચારીએ તો આત્મ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ અર્થેજ પ્રયત્નશીલ રહેવું, એ પ્રત્યેક મનુષ્યની ફરજ છે; પરંતુ જ્યારે આપણે સંસારના અર્થમાં પ્રાણીઓ પ્ર-

૩૨૮

શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશ.

ત્યે દ્રષ્ટિ કરીએ છીએ, ત્યારે સર્વ કોઈ પોતાના સર્વોત્તમ લક્ષ્યને એક બાબુ મુઠ્ઠી અનેક પ્રકારનાં વ્યવહારિક સુખોને મેળવવાને અથાગ પરિશ્રમ કરતાં જણાય છે. જેઓ આત્મસ્વરૂપ એ શું વસ્તુ છે અને તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે યોગ્ય પ્રયત્નો કરતાં હોય, તેઓને તો અમે કાંઈ કહેવું ઉચિત ધારતા નથી; પરંતુ જેઓ પોતાના આત્મ ધર્મને ભૂલી જઈ, વ્યવહારિક વિષયોમાંજ કેવળ રમ્યા પમ્યા રહેતા હોય, તેઓને તત્ત્વજ્ઞાનનો અને ધર્મનો ઉપદેશ રૂચતો નથી અને ધર્મજ્ઞાનના અભાવથી આવા મનુષ્યો, અધર્મ, ક્રોધ, દુરાચાર આદિ અનેક દુર્ગુણોના ધારક થઈ જાય છે, અને મનુષ્ય જીવન જેવા ઉચ્ચ જીવનને અત્યંત કલેશમય બનાવી મૂકે છે. મનુષ્યો પોતાના અંતિમ હેતુને લક્ષમાં રાખી વ્યવહારિક સફળતા માટે પ્રયત્નો કરતા હોય; તો તેમની કમે કમે ઉન્નતિ થવાનો સંભવ છે પરંતુ આત્માની હયાતીની અવગણના કરી એટલે ધર્મના સ્વરૂપને સમજ્યા વિના અનેક સ્વાર્થપરાયણ અધમ કૃત્યો કરી જે મનુષ્યો વ્યવહારમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરવાનો વિચાર રાખતા હોય, તેઓની અવનતિ જ થાય છે. કોઈ સમયે અધમ કૃત્ય કરનારા મનુષ્યો બાહ્ય દ્રષ્ટિએ જોતાં સુખી હોય એમ જણાય છે; ત્યારે કેટલાક અંધ શ્રદ્ધાળુ મનુષ્યો નીતિના માર્ગને ત્યજી દઈ અનીતિના માર્ગે સફળતા પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી જાય છે. તેમની આ અજ્ઞાનતાનો વિચાર સરખો પણ તેમને આવતો નથી. અધર્મી મનુષ્યો સુખી જણાતાં હોય તો તેઓ વર્તમાન જન્મના દુષ્કૃત્યોના ફળથી સુખી નથી; પરંતુ પૂર્વ જન્મના કોઈ શુભ કૃતકર્મનું એ ફળ છે. કારણકે આવળના બીજને વાવીને આમ્રફળની આશા રાખતી એ જેમ નિર્થક છે, તેમ દુષ્કૃત્યો કરીને સફળતા પ્રાપ્ત કરવાની આશા રાખતી એ પણ નિર્થક છે. મનુષ્ય જેવાં કર્મો કરે છે તેવુંજ ફળ તેને મળે છે, એ આ વિશ્વનો એક અખાધિત નિયમ છે.

ભારત વર્ષનો એક સમય એવો હોતો કે મનુષ્યોને વ્યવહારિક સુખ અથવા સફળતા પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ દર્શાવવાની જરૂર નહોતી. તે સમયે મનુષ્યો ધર્મને પ્રધાનભૂત ગણીને સર્વ પ્રયત્નો કરતા હોવાથી વ્યવહારિક અને આત્મિક ઉન્નતિ સહજમાં પ્રાપ્ત કરી શકતા હતા. અધુના સમયનું પરિવર્તન થઈ ગયું છે; તેથી વ્યવહારમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરવી એ પણ દુષ્કર થઈ પડ્યું છે. મનુષ્ય જ્યાં સુધી વ્યવહારમાં સુખી હોય નહિ, ત્યાં સુધી તે આત્માની ઉન્નતિ સાધવાને પ્રયત્ન શીલ રહે નહિ. જગત્માં જે અશાંતિ, જે દુઃખ, જે કલેશ અને જે દોડધામ છે તેનું મૂળ કારણ નિર્ધનતા છે. આપણા સમાજની, આપણા ધર્મની અને આપણા દેશની અવનતિ થવામાં નિર્ધનતા એ સુખ્ય કારણ છે. તત્ત્વવિદ્ મનુષ્યોનું એમ કહેવું છે કે ધર્મવિદ્ વ્યવહાર સુખના સાધનો દુઃખકર્તા છે. અમારું માનવું

સફલતા પ્રાપ્ત કરવાનો સર્વોત્તમ માર્ગ.

૩૨૯

પણ એમજ છે કે આત્માનું વાસ્તવ સ્વરૂપ વ્યવહાર સુખમાં મશગુલ રહેવાથી પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. પરંતુ વ્યવહારિક સુખોના લોકતા પુણ્યવાન આત્માઓ હોય છે, એ ભૂલણું જોઈતું નથી. આત્મસ્વરૂપની સર્વોત્તમ સ્થિતિએ પહોંચેલા તીર્થંકર લગવાનો અને કેવળી મહાશયો પોતાના જીવનની પૂર્વાવસ્થામાં અતૂલ વ્યવહારિક સુખોના લોકતા હતા, એ કાંઈ આપણાથી અબાણું નથી. ધનવાન થવું અને વ્યવહારમાં સુખી હોવું, એ કાંઈ દોષ પાત્ર નથી. ધનવાન મનુષ્યો ધનના મદમાં અહંકારી, અભિમાની અને દુષ્ટ વર્તનવાળા થઈ જાય છે, એવી ફરીયાદ ઘણા મનુષ્યો તરફથી આપણે સાંભળીએ છીએ; અને તેઓની એ ફરીયાદમાં સત્ય પણ રહેલું છે. કારણકે ઘણાં ધનવાન મનુષ્યો ધનના મદમાં દુષ્ટ ચારિત્ર્યવાળાં થઈ જાય છે, એમ વારંવાર આપણે જોઈએ છીએ; પરંતુ આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ નથી થતું કે ધનવાન થવું એ દોષપાત્ર છે. વ્યવહારની દૃષ્ટિએ ધનવાન થવું એ જેમ અગત્યનું છે તેમ જીવનને ઉત્તમ અને સચ્ચારિત્ર્યવાન બનાવવું અને ધર્મ અને નીતિના માર્ગે વર્તી વ્યવહારિક અને આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત કરવાને પ્રયત્નશીલ થવું એ પણ તેટલું જ અગત્યનું છે. વ્યવહારની દૃષ્ટિથી આ લેખ અમે લખતા હોવાથી વ્યવહારમાં જીવનને કેમ ઉત્તમ બનાવવું એ વિષય ઉપર વધારે વિવેચન થયેલું જોવામાં આવશે. આપણા જૈન સમાજની વર્તમાન સ્થિતિનું અવલોકન કરતાં જૈનધર્માનુયાયી વર્ગની વ્યવહારમાં એટલી ઘણી નિકટ સ્થિતિ થયેલી છે કે જે તેઓને યથાર્થ જ્ઞાન આપી સુધારવા પ્રયત્ન નહિ કરવામાં આવે તો જૈનોની ભવિષ્યમાં કેવી અધમ સ્થિતિ થશે એનો વિચાર માત્ર પણ અતિ દુઃખદાયક છે. ગરીબાઈ અને નિર્ધનતા એ આપણા સમાજમાં મૂળ ઘાલીને બેઠા છે અને તેને લખને જૈનોની સંખ્યામાં દિનપ્રતિદિન આશ્ચર્યકારક ઘટાડો થતો જાય છે. જૈન-સમાજની આવી દશા હોવાથી અમને આ લેખ લખવાની સ્ફુરણ થઈ. અને તદનુસાર આ લેખમાં પોતાના વર્તમાન જીવનને વ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી શી રીતે ઉન્નત કરવું, તેનો ઉદ્દેશ કરાયેલો જણાશે; તેથી વાંચનાર પ્રસ્તુત લેખમાં લખેલા નિયમાનુસાર પોતાનું વર્તન રાખે તો વ્યવહારિક તેમજ ક્રમે ક્રમે આત્મિક ઉન્નાત સાધવાને ભાગ્યશાલી થશે.

કોઈ પણ આરંભેલા કાર્યને ઉત્તમતાપૂર્વક સંપૂર્ણ કરવું અને તેનાથી યથેષ્ટ લાભની પ્રાપ્તિ થવી, એનું નામ સફલતા છે. સફલતા શબ્દનો આ સામાન્ય અર્થ છે. સંસારમાં ઘણા મનુષ્યો ધન પ્રાપ્ત કરવામાં જ સફળતા માને છે. તેઓની આ માન્યતા વ્યવહારદૃષ્ટિએ કેટલેક અંશે સત્ય પણ છે; કારણકે વ્યવહારમાં જે મનુષ્ય ધનવાન હોય છે, તેને જ મહાપુરુષ માનવામાં આવે છે. તેની સર્વ

કોઈ પ્રશંસા કરે છે અને તેનેજ માનપાન મળે છે. એક વિદ્વાન્ મનુષ્યે અનેક સંક-
કટો સહન કરી પોતાના વિષયમાં ગમે તેટલી સફલતા પ્રાપ્ત કરી હોય, પરંતુ સા-
માન્ય જનસમાજની દૃષ્ટિમાં તેનું વિશેષ મહત્ત્વ હોતું નથી. વર્તમાન સમયમાં
વિદ્વાન્ અથવા ઉત્તમ ચારિત્ર્યશાળી મનુષ્યનો જેટલો આદર થતો નથી તેટલો એક
ધનવાન મનુષ્યનો થાય છે. તેનું કારણ એ છે કે આપણો દેશ નિર્ધન થઈ ગયો
છે અને તેમ છતાં જીવનની જરૂરીઆતો બહુ વધી ગઈ છે; તેથી ધનવાન માણસ
વ્યવહારમાં સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા મેળવી શકે છે અને વિદ્વાન્ કે ઉત્તમ મનુષ્ય
ધન વિના તત્પ્રકારની અનુકૂળતા મેળવી શકે નહિ; તેથી તેનું મૂલ્ય ધનવાન મનુ-
ષ્ય જેટલું અંકાતું નથી. આ ઉપરથી ધનવાન મનુષ્યની કિંમત અમે વધુ આંકી-
એ છીએ એમ નથી. વસ્તુતઃ તો એક વિદ્વાન્ કે ઉત્તમ વર્તનશાલી પુરૂષ જ પો-
તાના કાર્યમાં શ્રેષ્ઠ સફલતા પ્રાપ્ત કરેલી છે, અને આવા મનુષ્યો જનસમાજ ઉપર
જેટલો ઉપકાર કરી શકે છે તેટલો ઉપકાર ધનવાન મનુષ્યો કરી શકતા નથી. પરંતુ
અમારું કહેવાનું તત્ત્વપર્ય માત્ર એટલુંજ છે કે વિદ્વત્તા, પ્રસિદ્ધિ, સર્વપ્રિયતા, માન
મર્યાદા અને જીવનની ઉચ્ચતા માટે પ્રયત્નશીલ રહેનારા મનુષ્યો કરતાં, સંસારમાં
મોટી સંખ્યા ધનને જ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છનારાઓની છે. વ્યવહારમાં રહેતા મનુ-
ષ્યને ધનની અગત્ય છે, પણ કેવળ ધનને જ પ્રાપ્ત કરવા પાછળ અમૂલ્ય જીવન-
નો વ્યય કરવા એ વાસ્તવિક નથી. જો ધન સંસાર, માનવજાતિ અથવા જનસ-
માજના કાર્યોમાં સુગમતા ઉત્પન્ન કરવાને અને અનેક ગરીબ પ્રાણીઓના ઉપકાર
અર્થે ઉપાર્જિત કરવામાં આવે તો તે ઇષ્ટ છે. પણ જો ધન અનેક કુકર્મ કરી, ગ-
રીબોના જીવનમાં અવરોધો અને સમાજનું અહિત કરીને ઉપાર્જિત કરવામાં આવે
તો તે અનિષ્ટ છે. આ ઉપરથી ધનવાન થવા ઇચ્છનાર મનુષ્યે તેને કયા ન્યાય અને
નીતિના માર્ગથી ઉપાર્જન કરવું અને તેનો વ્યય કેવા શુભ કાર્યોમાં કરવો, તે સમ-
જનું અર્થ ત અગત્યનું છે, અને જો એ ઉમદા સમજણપૂર્વક ધન ઉપાર્જન કરી તેનો સદુ-
પયોગ કરે તો તે મનુષ્ય વ્યવહારિક તેમજ આત્મિક ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવા લાભ-
શાલી થાય. ન્યાય અને નીતિના માર્ગે ધનવાન થવું અને જીવનને ઉચ્ચતર બનાવવું
એ વ્યવહારિક સફલતા છે. આત્મવિકાસ અર્થે પ્રયત્નશીલ થવું અને તેમાં સફલ
મનેદાથ થવું, એ આત્મિક સફલતા છે. આ બંને પ્રકારની સફલતામાંથી કયા
પ્રકારની સફલતા તમારે પ્રાપ્ત કરવી, એ વાત અમે તમારી મરજી ઉપર રાખીએ
છીએ. જો તમે ગરીબ હો, નિર્ધન હો, તમારું જીવન દુઃખી હોય, તો તમે પ્રથમ
પ્રકારની સફલતા પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છા રાખો તો ખોટું નથી. પણ જો તમે વ્યવહાર,
દશામાં રહ્યા હો તો પછી અમે તમને તેવીજ સ્થિતિમાં મશગુલ રહેવાનું કહેતા

સફલતા પ્રાપ્ત કરવાનો સર્વોત્તમ માર્ગ.

૩૩૧

નથી. તમારે અવશ્ય આત્મવિકાસ કરવા પ્રયત્નશીલ થવું જોઈએ, અને જો તમે તમારી એ ફરજમાં ભૂલ કરશો તો તમારો વિનિપાત થવા સંભવ છે. વ્યવહારિક ઉન્નતિ તમે ન સાધી હોય તો તે સાધવા તમારું લક્ષ્ય પ્રથમ દરજ્જે તેમાં લગાડો તો હરકત નથી, પણ તમે વ્યવહારિક રીતે સંપૂર્ણ સુખી હો તો તમારે આત્મિક ઉન્નતિ સાધવી જોઈએ જ. આત્મિક ઉન્નતિ એ પ્રત્યેક મનુષ્યનું લક્ષ્યગિન્દુ હોવું જોઈએ; કારણ કે તે વિના મનુષ્ય સ્થાયી શાંતિનો અનુભવ કરી શકવા સમર્થ નથી.

સફલતા—વ્યવહારિક તેમજ આત્મિક બન્ને પ્રકારની સફલતા પ્રાપ્ત કરવામાં સામાન્યતઃ બે વાત લક્ષ્યમાં રાખવાની છે. તેમાં એક જ્ઞાન અને બીજું કર્મ છે. કેવા પ્રકારની સફલતા પ્રાપ્ત કરવી છે તથા તે માટે કયો ઉદ્દેશ કરવાની જરૂર છે ઇત્યાદિ સારાસાર વિચાર શક્તિ એ જ્ઞાન છે. અને નિશ્ચિત કરેલા કાર્યમાં પોતાની સર્વોત્તમ શક્તિનો ઉપયોગ કરવો એ કર્મ છે. ગમે તેવા કાર્યમાં સફલતા પ્રાપ્ત કરવા માટે જ્ઞાનની પ્રથમ આવશ્યકતા છે; કારણ કે જ્યાંસુધી તમે કયું કાર્ય કરવા ઇચ્છો છો અથવા તમારે કેવા પ્રકારની સફલતા પ્રાપ્ત કરવી છે, એ તમારા જાણવામાં ન હોય ત્યાંસુધી તમારા સર્વ પ્રયત્નો નિષ્ફળ જાય છે. આપણા શાસ્ત્રકારોએ પણ “પ્રથમ જ્ઞાન ને પછી રે ક્રિયા” આદિ શબ્દોથી જ્ઞાનનું મહત્ત્વ દર્શાવેલું છે, અને તેનો વિચાર કરતાં તેમનો એ ઉપદેશ સત્ય અને જનસમાજને અત્યંત ઉપયોગી છે. આપણા શાસ્ત્રકારોએ એવા અનેક બહુમૂલ્ય સત્યો પ્રગોષેલાં છે; પરંતુ આપણે તેનું રહસ્ય ખમજવા માટે પ્રયત્ન કરતા નથી. કહેવાતી ઉચ્ચ કેળવણીના સંસર્ગથી આપણામાં મિ યા આડંબર બહુ વધી ગયો છે અને તેને લઈને આપણે આપણા શાસ્ત્રકારોએ ઉપદેશેલા સત્યોની અવગણના કરતા શીખ્યા છીએ. જીવનયાત્રાનો આરંભ કર્યા પૂર્વે કેવા પ્રકારની સફલતા પ્રાપ્ત કરવા જીવનને અતીત કરવું છે, એ પ્રથમ દરજ્જે નિશ્ચિત કરવું જોઈએ. જીવનનો ઉદ્દેશ્ય અથવા તેનું લક્ષ્યગિન્દુ નક્કી કર્યા પછી જ કાર્યમાં જોડાવાથી વાસ્તવિક સફલતા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, ઉદ્દેશની સ્થિરતા એ સફલતા શિખરનું પ્રથમ પગથીયું છે. ઉદ્દેશ ઉપર મનુષ્યનું લવિષ્ય અવલંબીને રહેલું છે અને તેથી સફલતા અથવા વિફલતાનો આધાર લક્ષ્યસ્થાન ઉપર રહેલો છે. આ ઉપરથી તમે કેવા પ્રકારની સફલતા પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છો છો તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રથમ પ્રાપ્ત કર્યા પછી તેની પૂર્તિ માટે પરિશ્રમ કરશો તો તમે સહજમાં સફલતમનોરથ થઈ શકશો. સફલતા પ્રાપ્ત કરવામાં જેમ જ્ઞાનની અગત્ય છે તેમ કર્મની પણ તેટલી જ અગત્ય છે. કાર્યમાં સંકટ અથવા વિઘ્ન આવે તો નિરાશ થવાની જરૂર નથી. પણ એક સરખી શ્રદ્ધાપૂર્વક કાર્યમાં જોડાયલા રહેશો તો

૩૩૨

શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશ.

તમે સફલતા પ્રાપ્ત કરી શકવા સમર્થ થશો. જ્ઞાન અને કર્મના સિદ્ધાંતના પ્રતિપાદન અર્થે જેટલું વિવેચન કરીએ તેટલું થોડુંજ છે, પરંતુ અત્ર તેટલો સમય અમને નથી.

આ લેખના અંતમાં એટલું કહેવાની જરૂર છે કે કેવા પ્રકારની સફલતા તમારે પ્રાપ્ત કરવી છે એનું જ્ઞાન પ્રથમ મેળવીને અને તત્પ્રકારનો નિશ્ચય કરીને પછી ઉદ્યોગમાં પ્રવૃત્ત થશો તોજ તમે ઈચ્છિત સફલતા પ્રાપ્ત કરી શકશો. વ્યવહારમાં જો તમે દુઃખી હો તો તેવા પ્રકારની સફલતા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્નશીલ થશો તો હરકત નથી, પણ તેને પ્રાપ્ત કરવા હંમેશાં શુભકર્મ કરવાની જરૂર છે એ ભૂલી જશો નહિ. વ્યવહારમાં તમે સુખી હો તો વ્યવહારિક સફલતા પ્રાપ્ત કરી રહ્યા પછી આત્મ વિકાસ માટે તરતજ પ્રયત્ન કરશો. આત્મ વિકાસ એ પ્રત્યેક મનુષ્યની અનિવાર્ય ફરજ છે. અને એ માટે મનુષ્ય જ્યાં સુધી પ્રયત્ન ન કરે ત્યાં સુધી તેનું વાસ્તવ કલ્યાણ પણ થવાનું નથી. જો તમે ઉપરના સર્વ વિજયી માર્ગને અનુસરી સફલતા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન શીળ થશો તો તમે અવશ્ય તમારા કાર્યમાં સફલ મનોરથ થશો. અસ્તુ.

વર્તમાન સમાચાર.

આ સભાતા સભાસદ શાહ ઓધવજી ધનજીભાઈ ભાવનગરનિવાસી આ વર્ષે બી. એ. ની પરીક્ષા (સેકન્ડ ક્લાસ)માં પાસ થયા છે જેથી અમારા આનંદ નિર્દર્શિત કરવા સાથે તેમને મુઆરક્યાદી આપીએ છીએ એને લવિખ્યમાં હજી પોતાનો અભ્યાસ આગળ વધારી જૈન ઢામમાં સારી નોમના મેળવી પોતાના જેવા બીજા જૈન બંધુઓને કેળવણીમાં આગળ વધારવા સહાયબૃત થાય એમ ઇચ્છીએ છીએ.

ગ્રંથાવલોકન અને ગ્રંથસ્વીકાર.

શ્રીમાન યશોવિજયજી વિરચિત ચોવિશી.

(ભાવાર્થ-વિવેચન સાથે.)

ઉપરનો ગ્રંથ પ્રકાશક શ્રી જૈન ટ્રેયસ્કર મંડળ મહેસાણા-વિવેચક શાહ દુર્લભજી કાળીદાસ તરફથી અમોને અભિપ્રાયાર્થે ભેટ મળેલ છે. ભાવપૂર્ણમાં કહેવાતા પૂર્વાચાર્યોના સ્તવનો તેના રહસ્યોની સમજ સાથે જો ભોલયામાં આવે તો ભકિતનો ખરેખર રસ પ્રકટ થવા સાથે આત્માને અધર્મ આલ્હાદ થાય છે. આવા મહાન પુરુષોની કૃતિનું રહસ્ય જાણવા માટે તેના ભાવાર્થ-વિવેચનની જો જરૂર હતી તે આ ગ્રંથ પ્રકટ થવાથી કેટલે અંશે પુરી પડેલ છે. શ્રીમાન આનંદધનજી દેવચંદ્રજી મહારાજ અને શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજની ચોવિશીના સ્તવનોનો પ્રત્યક્ષ જોન સમાજમાં ઘણું ભાગે છે પરંતુ પ્રથમની એ ચોવીશના ભાવાર્થ-વિવેચન પ્રકટ થયેલ છે અને આ ચોવિશીના ભાવાર્થ જરૂર હતી તે આ ગ્રંથ પ્રકટ થવાથી તે ખોટ પુરી પડેલ છે. ભાવાર્થ-વિવેચન સરલ અને સ્પષ્ટ છે જે જોઈ અમોને આનંદ થાય છે. કિંમત રૂ. ૦-૩-૦ પ્રકાશકને ત્યાંથી મળશે.

કચ્છી જૈન મિત્ર.

આ નામનું સચિત્ર માસિક કચ્છી જૈન બંધુઓ તરફથી પ્રગટ થતું જોઈ ગુજરાતી સાહિત્યની તે જાતની વૃદ્ધિ માટે અમો આનંદ પામીએ છીએ. એક વખતે અમ્મ કહેવાતી કચ્છી જૈન પ્રજા દિવસાનુદિવસ વેપારમાં વૃદ્ધિ પામતી, ધાર્મિક ઉદારતા અને ધર્મ શ્રદ્ધામાં આગળ વધતી પોતાની કામની કલાવણીની ઉન્નતિ ઇચ્છતી અત્યારે એક આવા સચિત્ર આકર્ષક માસિકનો જન્મ આપી ગુજરાતી સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં (અત્યારે મહાન યુદ્ધ જેવા પ્રસંગે જ્યાં પેપરને લગતા સાહિત્યની દિવસાનુદિવસ મોંઘવારી વધતી જતી હોવા છતાં) સાહસ ખેડી આવા એક સારા માસિકનો જન્મ આપી જે ઉત્સાહ જણાવ્યો છે તેને માટે તે ધન્યવાદને પાત્ર છે.

તેના આદ્યપ્રેરક શ્રીમાન અને વિદ્વાન ગૃહસ્થ તેમજ મુનિ મહારાજ હોવાથી તેમજ જેમ સુધરેલી પ્રજામાં વર્તમાન પત્રો, માસિક, ગ્રંથો વગેરે સચિત્ર અને આકર્ષક પ્રકટ થાય છે તેમ તેનું અનુકરણ હાલમાં મુંબઈ ઈલાકામાં એ ચાર વર્ષથી શરૂ થયેલ છે, તેનું અનુકરણ આ માસિકના જન્મદાતાઓ કરેલ છે, તે જોઈ સર્વ કોઈને આનંદ થાય તે સ્વભાવિક છે. આ માસિકના મુખ્ય પૃષ્ઠ ઉપર એક સુંદર ચિત્ર અને અંદર ફેટલાક વિષયને લગતા ચિત્રો આપી તેની બાજુ સુંદરતા જેમ બતાવી છે, તેમ જુદા જુદા વિદ્વાનોના વિવિધ લેખોથી તેની અભ્યંતર સૌંદર્યતા પણ કરેલ છે. એકંદર રીતે કચ્છી જૈન બંધુઓનું આ સાહસ પ્રશંસા પાત્ર હોઈ ભવિષ્યમાં તેની ઉન્નતિ ઇચ્છીએ છીએ.

નીચેના ગ્રંથો ઉપકાર સાથે સ્વીકારીએ છીએ.

૧ ચન્દ્રચુડ.

જૈન શાસનના અધિપતિ તરફથી.

૨ જૈન સમાજ માસિક પુ. ૧ હું અંક ૧-૨ જો.

શ્રીયુત ટેકચંદ સીધી બી. એ. મુંબઈ.

૩ પ્રતિષ્ઠાપાલન. ૦-૫-૦

૪ સાબરમતી ગુણુશિક્ષણ કાવ્ય. ૦-૬-૦

} શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્ર૦ મંડળ મુંબઈ.

“ જૈન ઐતિહાસિક ગ્રંથ ”

તૈયાર છે !!!

તૈયાર છે !!!

શત્રુંજય તીર્થોદ્ધાર પ્રબંધ.

(સંસ્કૃત ગ્રંથ.)

સંપાદક—મુનિરાજ શ્રી જિનવિજયજી મહારાજ.

તિર્થાધિરાજ શ્રીશત્રુંજયના વર્તમાન ઉદ્ધારના કર્તા પ્રભાવક શ્રીકર્માશાહના સુનામથી કયો જૈન અજણ્યો હશે ? તેમજ તે મહાપુરુષના પવિત્ર જીવનવૃત્તાંત જાણવા માટે કોણુ ઉત્સુક નહિં થાય ? આ પ્રબંધમાં એજ મહાપુરુષનું વિસ્તૃત વૃત્તાંત આપવામાં આવ્યું છે. કર્માશાહ કોણુ હતા ? કયાં રહેતા હતા ? શી રીતે તેમણે ઉદ્ધાર કર્યો વિગેરે બાબતો જાણતી હોય તો આ પુસ્તક ચરિત્ર વાંચો. આ પ્રબંધના કર્તા ખુદ તે વિદ્વાન છે, કે જેમણે એ ઉદ્ધાર કાર્યમાં સર્વથી મુખ્ય ભાગ ભજવ્યો હતો. શ્રીશત્રુંજય તીર્થનું આધુનિક અને પ્રાચિન પ્રમાણિક વર્ણન વાંચવું હોય અને તિર્થાધિરાજના મહત્વનું જ્ઞાન કરવું હોય તો એકવાર આ પુસ્તક અવશ્ય વાંચવું. આના પ્રારંભમાં સંપાદકે ૮૦ પૃષ્ઠ જેટલી વિસ્તૃત સૂચિકા, રસીલી હિંદી ભાષામાં લખી છે, જેમાં અનેકાનેક ઐતિહાસિક હકીકતો લખવામાં આવી છે. પ્રારંભમાં આદિતાથ ભગવાનના મહાન મંદિરનો સુંદર ફોટો પણ આપવામાં આવ્યો છે. કાગળ, છપાઈ, આછડીંગ વિગેરે સર્વ ઉત્તમ પ્રકારનું કરવામાં આવ્યું છે.

સમાનું જ્ઞાનોક્તિ ખાતું-છપાટા ઉપયોગી ગ્રંથો.

માંગધી-સંસ્કૃત મૂળ અવચૂરિ ટીકાના ગ્રંથો.

- ૧ “સત્તરીસય ઠાણુ સટીક” શા. યુનીલાલ ખુખચંદ પાટણવાળા તરફથી.
- ૨ “સિદ્ધ પ્રાબુત સટીક” પ્રાંતિજવાળા શેઠ કરમચંદની બીજી બીના સ્મરણથી,
હા. શેઠ મંગલલાલ કરમચંદ તરફથી.
- ૩ “રત્નશેખરી કથા” શા. હીરાચંદ મહેલચંદની દીકરી બેન પશીબાઈ પાટણવાળા ત.
- ૪ “દાનપ્રદીપ” શા. મુળજી ધરમશી તથા દુલભજી ધરમશી પોરબંદરવાળા ત.
- ૫ “શ્રીમહાવીર ચરિત્ર” શા. જીવરાજ મોતીચંદ તથા પ્રેમજી ધરમશી પોરબંદર.
શ્રી નેમચંદ્ર સુરિ કૃત. વાળા તરફથી શા. મુળજી ધરમશીના સ્મરણથી.
- ૬ “પદ્મસ્થાનક પ્ર-સટીક” શા. પ્રેમજી નાગરદાસની માતૃશ્રી બાઈ રણીયાતબાઈ માંગ-
રોજવાળા તરફથી.
- ૭ “અંબોદેવદય ત્રિભંગી સટીક” શા. ફુલચંદ વેલજી માંગરોજવાળા તરફથી.
- ૮ “સુમુખાદિમિત્ર ચતુષ્ક કથા” શા. ઉત્તમચંદ હીરજી પ્રભાસ પાટણવાળા તરફથી.
- ૯ “ચૈત્યવંદન મહાભાષ્ય” શા. હરખચંદ મકનજી પ્રભાસ પાટણવાળા તરફથી.
- ૧૦ “પ્રતિકમણુ ગર્ભ હેતુ” શા. મનસુખલાલ લક્ષુભાઈ પેથાપુરવાળા તરફથી.
- ૧૧ “સંસ્તાર પ્રકાશી સટીક” શા. ધરમશી ગોવીંદજી માંગરોજવાળા તરફથી.
- ૧૨ “શ્રાવકધર્મ વિધિ પ્રકરણુ સટીક” શા. જમનાદાસ મોરારજી માંગરોજવાળા તરફથી.
- ૧૩ “ધર્મ પરિક્ષા જિનમંડનગણિ કૃત” બે શ્રાવિકાઓ તરફથી.
- ૧૪ “પંચનિગ્રંથી સાવચૂરિ” ૧૫ “પર્યેત આરાધના સાવચૂરિ”
- ૧૬ “પ્રજાપતી તૃતીયપદ સંમહણીસાવચૂરિ” ૧૭ “અંબોદયસત્તા પ્રકરણુ સાવચૂરિ”
- ૧૮ “પંચસંમહ” શેઠ રતનજી વીરજી ભાવનગરવાળા તરફથી.
- ૧૯ “પદ્મદર્શન સમુચ્ચય” શેઠ જીવજીભાઈ જ્યેંદ ગોધાવાળા તરફથી.
- ૨૦ “ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર” શ્રીમદ્ બાવવિજયજી કૃત ટીકા. બાણુ સાહેબ યુનીલાલજી પન્નાલાલજી પાટણવાળા તરફથી.
- ૨૧ “શ્રી વિજ્યાનંદ કેવળી ચરિત્ર (મૂળ) પાટણુ નિવાસી બેન રક્ષમણિ તરફથી.

હાલમાં નવા ગ્રંથો છપાવવાની થયેલી યોજના.

- ૧ પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ. (વિસ્તારયુક્ત ટિપ્પણી અને ઉપોદ્ધાત સાથે.)
- ૨ વિજ્ઞાપ્તિ સંગ્રહ.
- ૩ વિજયદેવ મહાત્મ્ય. (બે ભાગમાં ભાષાંતર વિગેરે ઉપયોગી માહેતી સાથે.)
- ૪ જૈન ગ્રંથ પ્રશસ્તિ સંગ્રહ. (જૈન ઇતિહાસનાં અંગભૂત સાધનો.)
- ૫ જૈન ઇતિહાસિક રાસ સંગ્રહ. ૬ પ્રાચીન પાંચમો કર્મગ્રંથ. વાઈ મળીનાઈ
જામનગરવાળા તરફથી.
- ૭ લિંગાનુશાસન-સ્વોપજી ટીકા. ૮ ધાતુપારાયણ.

